

Katedra: Filosofie
Studijní program: Specializace v pedagogice
Studijní obor: Český jazyk se zaměřením na vzdělávání
Humanitní vědy se zaměřením na vzdělávání

HISTORIE ŽIDŮ NA MLADOBOLSLAVSKU

HISTORY OF THE JEWS IN MLADOBOLSLAVSKO

Bakalářská práce: 2011–FP–KFL– 124

Autor:
MICHAELA KOPECKÁ

Podpis:

.....

Vedoucí práce: doc. PhDr. Ing. Miloš Raban, Th.D.

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
61	0	13	0	37	1 CD

CD obsahuje celé znění bakalářské práce.

V Liberci dne: 30. 11. 2011

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra filosofie

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(pro bakalářský studijní program)

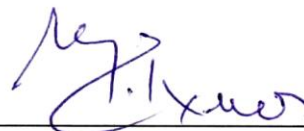
pro (kandidát): Michaela Kopecká
adresa: K Piváku 350, Dolní Bousov 294 04
studijní obor (kombinace): Specializace v pedagogice - Český jazyk se zaměřením na vzdělávání a Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání
Název BP: **Historie Židů na Mladoboleslavsku**
Název BP v angličtině: **History of the Jews in Mladoboleslavsko**
Vedoucí práce: doc. PhDr. Ing. Miloš Raban, Th.D.
Konzultant:
Termín odevzdání: 30.dubna 2011

Poznámka: Podmínky pro zadání práce jsou k nahlédnutí na katedrách. Katedry rovněž formulují podrobnosti zadání. Zásady pro zpracování BP jsou k dispozici ve dvou verzích (stručné, resp. metodické pokyny) na katedrách a na Děkanátě Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické TU v Liberci.

V Liberci dne 24. listopadu 2009

děkan

vedoucí katedry

Převzal (kandidát): MICHAELA KOPECKÁ

Datum: 20.1.2010

Podpis:

Název BP: HISTORIE ŽIDŮ NA MLADOBOLSLAVSKU

Vedoucí práce: doc. PhDr. Ing. Miloš Raban, Th.D.

Cíl: Autorka popíše historii Židů na Mladoboleslavsku, nejvýznamnější židovské památky a židovský hřbitov v Mladé Boleslavi. Přiblíží život Jakuba Bassewiho a dalších významných židovských osobností v Mladé Boleslavi.

Požadavky: Prostudování příslušné primární literatury, archiválií. Podání uceleného obrazu historie Židů na Mladoboleslavsku.

Metody: Studium a následná analýza materiálů a archiválií. Interview s lidmi z židovské obce. Prostudování expozice o židovské komunitě v obřadní síni židovského hřbitova v Mladé Boleslavi.

Literatura: EHL, Petr, PAŘÍK, Arno, FIEDLER, Jiří. Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy . Praha : Paseka, 1991. 173 s. ISBN 80-85192-10-1.

ROZKOŠNÁ, Blanka, JAKUBEC, Pavel. Židovské památky Čech: historie a památky židovského osídlení Čech . Brno : ERa, 2004. 480 s.

PĚKNÝ, Tomáš. Historie Židů v Čechách a na Moravě. Praha : Sefer, 2001. 702 s. ISBN 80-85924-33-1.

Čestné prohlášení

Název práce: HISTORIE ŽIDŮ NA MLADOBOLSLAVSKU
Jméno a příjmení autora: MICHAELA KOPECKÁ
Osobní číslo: P08000690

Byl/a jsem seznámen/a s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má bakalářská práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracoval/a samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

Vedoucím práce byl do ledna 2011 doc. PhDr. Ing. Miloš Raban, Th.D., novým vedoucím práce se stal prof. PhDr. Bohumil Nuska, CSc.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložil/a elektronickou verzi mé bakalářské práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedl/a jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 30. 11. 2011

Michaela Kopecká

Poděkování

Ráda bych poděkovala doc. PhDr. Ing. Miloši Rabanovi, Th.D. za pomoc při volbě tématu a prvotního vedení mé bakalářské práce. Můj velký dík patří prof. PhDr. Bohumilu Nuskovi, CSc. za následné vedení a trpělivost při tvorbě práce. V neposlední řadě děkuji své rodině za poskytnutou podporu.

Anotace

Bakalářská práce mapuje dějiny židovské komunity v Mladé Boleslavi a okolí. První část práce se zabývá historií Židů v českých zemích. Druhá část je zaměřena na Mladoboleslavsko. Společně s historií jednotlivých obcí jsou zde popisovány nejvýznamnější památky a osobnosti. Část práce je věnována židovským hřbitovům, podobě náhrobků, jejich výzdobě a celkovému pojetí smrti a umírání v židovské kultuře. Součástí jsou ilustrace, které doplňují uvedené památky a události. Hlavním pramenem byla stálá expozice o dějinách Židů v obřadní síni a márnici na boleslavském židovském hřbitově.

Klíčová slova

Židé, Mladoboleslavsko, hřbitov, náhrobky, synagoga

Summary

Thesis maps the history of the Jewish community in Mladá Boleslav and surroundings. The first part deals with the history of Jews in the Czech lands. The second part focuses on Mladoboleslavsko. Together with the history of individual communities are described the most important monuments and personalities. Part of the work is devoted to Jewish cemeteries, tombstones, their decoration and overall concept of death and dying in the Jewish culture. It includes illustrations that complement the attractions and events. The main source was permanent exhibition about the history of Jews in the ceremonial hall and morgue on the Jewish cemetery in Mladá Boleslav.

Key words

Jews, Mladoboleslavsko, cemetery, tombstones, synagogue

OBSAH

1	ÚVOD.....	9
2	ŽIDÉ V ČECHÁCH	10
2.1	Židé v českých zemích v 10. – 15. století.....	10
2.2	Židé v českých zemích v 16. – 17. století.....	11
2.3	Židé v českých zemích v 18. - 19. století.....	13
3	MLADOBOLESLAVSKO.....	16
3.1	Město Mladá Boleslav	16
3.2	Boleslavští Židé	17
3.2.1	Počet židovského obyvatelstva ve městě.....	21
3.2.2	Synagoga	22
3.2.3	Škola	24
3.2.4	Jakub Baševi z Treuenburgu.....	25
3.2.5	František Gellner	27
3.2.6	Hřbitov.....	28
3.2.6.1	Smrt a umírání.....	31
3.2.6.2	Podoba hřbitovů	32
3.2.6.3	Doprovodné stavby na židovských hřbitovech	34
3.2.6.4	Náhrobky.....	36
3.2.6.5	Nápisy.....	37
3.2.6.6	Symbyly	38
3.3	Mnichovo Hradiště	43
3.3.1	Synagoga	43
3.3.2	Hřbitov.....	44
3.3.3	Leopold Kompert.....	45
3.4	Dolní Cetno.....	46
3.4.1	Synagoga	46
3.4.2	Škola	47
3.4.3	Hřbitov.....	47
3.5	Veselice.....	48
3.5.1	Hřbitov.....	48
3.6	Písková Lhota – Zámostí	50
3.6.1	Synagoga	50
3.6.2	Hřbitov.....	50

3.7	Benátky nad Jizerou.....	53
3.7.1	Modlitebna.....	53
3.8	Luštěnice.....	54
3.8.1	Hynek Kraus	54
3.9	Dobrovice.....	55
3.9.1	Bedřich Feuerstein.....	55
4	ZÁVĚR.....	56
5	POUŽITÉ PRAMENY A LITERATURA	58
5.1	Prameny	58
5.2	Literatura.....	58
5.3	Internetové zdroje	60
6	SEZNAM OBRÁZKŮ	61

1 ÚVOD

Cílem práce je zdokumentovat židovské osídlení na území Mladé Boleslavi a okolí. První část je věnována charakteristice dějin Židů v českých zemích od nejstarších písemných zmínek až po 19. století. Uvedeny jsou nedůležitější události a mezníky, které měly vliv na židovské obyvatelstvo.

Druhá část práce se zabývá Židy na Mladoboleslavsku. Nejprve je představeno město Mladá Boleslav, jakožto centrum celé oblasti. Poté jsou popsány židovské dějiny města. Pozornost je věnována prvotnímu osídlení, udělovaným privilegiím, konkrétní realizaci obecných nařízení a předpisů. Vyličeny jsou také pohromy, které postihly boleslavské židovské ghetto. Mezi ně patřily převážně požáry, které židovskou čtvrť zasáhly několikrát a změnily její celkový vzhled. K ucelenému obrazu života ve městě jsou v práci také popisovány vzájemné vztahy a rozepře Židů a křesťanů, především v oblasti obchodu a řemesel.

Dějiny židovského osídlení okolních obcí nejsou tak rozsáhlé jako je tomu v případě Mladé Boleslavi. Často jsou uváděny první zmínky o Židech, soupis židovských rodin a domů, popřípadě význačná osobnost obce. Ovšem i tyto informace jsou důležité pro podání obrazu Židů na Mladoboleslavsku.

Společně s historií jednotlivých obcí jsou uvedeny a popsány významné osobnosti a nejdůležitější památky. Ve většině případů jsou to synagogy, školy a hřbitovy. Značná část je věnována právě židovským hřbitovům. Důvodem je fakt, že hřbitovy jsou dnes mnohdy jedinou připomínkou židovského osídlení v obci. Nápis a symboly na náhrobcích, kterým je zde věnován také prostor, mají kulturní i historickou hodnotu.

Veškeré popsané skutečnosti, památky a symboly pomohou k lepšímu porozumění židovské komunity a jejího vlivu na společnost.

2 ŽIDÉ V ČECHÁCH

2.1 Židé v českých zemích v 10. – 15. století

Přítomnost Židů na našem území se klade do římské doby, kdy tudy procházeli židovští kupci s obchodními karavanami. Tato přítomnost je písemně doložena až v 10. století tzv. Raffelstättenským celním a plavebním řádem Ludvíka IV. z roku 906, který dokládá obchodní kontakty židovských kupců na Moravě. Přítomnost Židů v Praze zaznamenal ve své zprávě také Ibrahim ibn Jakub, řečený Al-Israeli, který město navštívil při svých diplomatických cestách v letech 965–966.¹

V následujících staletích se Židé stali důležitou složkou domácího obchodu i řemeslného podnikání. Do počátku 13. století byli považováni za cizince, mohli se svobodně pohybovat, zvolit místo bydliště, provozovat řemesla apod.

Právní postavení Židů v Čechách není do konce 11. století upravováno. Tato nedostatečná právní ochrana se projevila při první křížové výpravě (1096–1099), při které docházelo k masovému vyvražďování Židů.

Radikální zhoršení situace nastalo po zasedání IV. lateránského církevního koncilu r. 1215, který potvrdil úplnou segregaci židovských obyvatel křesťanských zemí.² Přátelský styk křesťanů a Židů byl zakázán, intimní vztahy mezi nimi byly považovány za hrdelní zločin. Řemesla a povolání sociální povahy směli provozovat pouze pro potřeby židovské obce. Povolený byl obchod s penězi a úroky, což byla činnost křesťanům zakázaná.

Od 13. století byli Židé nesvobodní a jejich právní postavení určovala panovnická privilegia. Statuta Judaeorum Přemysla Otakara II. se stala základem židovského zákonodárství v Čechách a na Moravě až do konce osmnáctého století.³ Třicet dva krátkých paragrafů vymezilo poměr Židů k panovníkovi, styk s křesťanským obyvatelstvem, zásady autonomní správní a soudní praxe uvnitř židovských obcí. Privilegium definovalo právní postavení židovských obyvatel: byli přímými poddanými krále, který jim zaručoval ochranu, příslib svobodu náboženského života povoloval obchodovat s penězi. Za slíbenou ochranu byla židovská obec povinna platit králi daně a poskytovat půjčky.⁴ Přemysl Otakar II. také vymezil sankce za útok na židovské obyvatele a také jejich majetek, který chápe jako útok proti královské komoře.

Privilegia platila vždy po dobu vlády panovníka, který je vydal. Po nástupu nového vladaře bylo nutné požádat o prodloužení nebo jejich obnovení a za tento akt se zaplatila

¹ *Židé: dějiny a kultura*. Praha : Židovské muzeum, 2002.

² PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha : Sefer, 2001. s. 19

³ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha : Sefer, 2001. s. 23

⁴ Tamtéž

mnohdy velká suma. Privilegium Přemysla Otakara II. z roku 1262 potvrdili také Lucemburkové (Jan, Karel IV., Václav IV.), kteří pokračovali v přemyslovské židovské politice.⁵

K ochraně Židů vedly Karla IV. především ekonomické důvody a podle dobového zvyku s nimi zacházel jako se zbožím: zastavoval je, platil své dluhy na jejich úkor, rušil dlužní úpisy apod.

Václav IV. v roce 1385 zbavil třicet osm měst odpovědnosti za dřívější i současné finanční závazky k Židům. Do dějin se doba Václava IV. zapsala především 18. dubnem 1389, kdy pražské ghetto zažilo největší pogrom ve svých dějinách až do příchodu nacistů. Během tohoto pogromu zahynula téměř celá židovská populace v Praze (3000 lidí). Rabín Avigdor Karo, který přežil, napsal žalozpěv popisující tuto událost.

V 15. století byla královská moc oslabena a Židé se dostávali stále více pod pravomoc panstva a měst. Ocitli se ve velmi obtížném postavení: do jejich práv mohli zasahovat královští úředníci, šlechta i konšelé.⁶

Značně odlišné bylo postavení Židů ve svobodných městech od Židů, kteří byli zcela odkázáni na vrchnost. Ochrana šlechtické vrchnosti zaručovala větší právní jistotu, svobodnější rozvoj obchodu a řemesel, která měli jinde zakázána.

Vladislav II. si uvědomoval, že královská pravomoc nad židovským regálem⁷ je oslabena a snažil se ji upevnit. Roku 1499 vyhlásil svou výhradní pravomoc nad židovským regálem Čech a Moravy a určil jeho nejvyšší úřední správce.

2.2 Židé v českých zemích v 16. – 17. století

Po nástupu Ferdinanda I. Habsburského se postavení Židů jevílo stabilnější. Roku 1527 jim panovník potvrdil staré výsady, přislíbil svou ochranu a snažil se postupně omezit politickou moc měst. Konflikty mezi Židy a řemeslnickými cechy působícími ve městě přetrvávaly a prohlubovaly se. Měšťané si proto neustále snažili od panovníka vymoci vypovězení Židů.

K vyhnání skutečně došlo. Podnětem se stal požár, který 2. června 1541 zničil velkou část Hradčan, Malé Strany a zasáhl i Hrad. Židé byli obviněni ze založení požáru a také ze špionáže ve prospěch Turků.

V roce 1545 vydal Ferdinand všeobecný glejt, který povoloval Židům návrat do Čech. Toto rozhodnutí pramenilo především z potřeby židovských peněz a válečných

⁵ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha : Sefer, 2001. s. 31

⁶ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha : Sefer, 2001.

⁷ Výsadní práva panovníka

dodávek, vyvolané Šmalkaldskou válkou. Po porážce stavovského povstání Ferdinand omezil práva šlechty a zlomil moc měst. Roku 1557 však měšťané obvinili Židy z tajného vývozu stříbra a manipulace s měnou a dosáhli dalšího vypovězení z Čech.

Nástupce Ferdinanda byl Maxmilián II., který potvrdil Židům jejich privilegia a slíbil, že nebudou ze země vyháněni. I jeho syn a nástupce Rudolf II. zasahoval ve prospěch židovských obyvatel od počátku své vlády. Tento toleranční postoj měl utilitární kořeny: renesanční vládci potřebovali zboží a peníze židovských obchodníků pro svůj dvůr, na války atd. Za třicetileté války tak Židé získali důležitá privilegia, která podstatně rozšířila prostor pro jejich obchod a řemesla.⁸ První ze dvou velkých privilegií vydal Ferdinand II. v lednu 1623, potvrdil starší milosti a rozšířil oblast židovské živnosti, připustil větší volnost obchodu a prodeje zboží, osvobodil kupce od cel a mýt. V druhém z privilegií, vydaném v srpnu 1627 připustil král další uvolnění v obchodu, především v řemeslech a potvrdil rozšíření pražského Židovského Města.⁹ V létě a na podzim 1648 se Židé zúčastnili obrany Prahy proti švédskému vojsku, které obsadilo Hradčany a Malou Stranu. Židům se nevyhnul úbytek obyvatelstva způsobený válkou. Brzy se však židovská ghetta znovu naplnila, ovšem nešlo o přirozený přírůstek, ale o exulanty z okolních zemí. Šlo především o Židy z Polska, Litvy, Běloruska.

V průběhu třicetileté války i na jejím konci zůstávalo právní postavení Židů bez větších výkyvů. Ferdinand II. a jeho nástupce Ferdinand III. zakazovali Židy násilně vyhánět. Po vestfálském míru udělil císař českým Židům majestát, v němž znovu potvrzoval, že nesmějí být ze země vyháněni. Dokument obsahoval i některá ustanovení týkající se obchodu, řemesel a podnikání. Tyto poměry se však překvapivě brzy po vestfálském míru změnily. V roce 1650 bylo vydáno usnesení, které omezovalo podnikání, zakazovala nájem mýt a cel, omezovalo prodej v neděli a o svátcích atd.¹⁰ Byl podán návrh, aby židovští obyvatelé směli pobývat jen tam, kde byli před 1. lednem 1618. Židé se přirozeně bránili a odvolávali se na různá privilegia. Leopold I., nástupce Ferdinanda, platnost usnesení potvrdil, ale datum posunul k 1657 a tím uznal stávající rozsah židovského osídlení. V následujících letech byl však boj proti Židům veden za podpory dvora. Realizaci konkrétních návrhů však zabránil velký mor, který zachvátil české země v roce 1680. Mezitím Vídeň zamítla návrhy na vypovězení, ale potvrdila nutnost redukce počtu obyvatel pražského ghetta.

⁸ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha : Sefer, 2001. s. 80

⁹ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha : Sefer, 2001. s. 84

¹⁰ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha : Sefer, 2001. s. 89

2.3 Židé v českých zemích v 18. - 19. století

Celé protižidovské tažení vyvrcholilo ve 20. letech 18. století za vlády Karla VI. Vláda Karla VI. ustavila stavovskou komisi, která měla za úkol připravit návrh na redukci počtu židovských obyvatel. Nařízení vydaná v letech 1726 a 1727 opět uzavřelo Židy do ghett. Na jejich počet uvalila numerus clausus: v Čechách smělo nadále bydlet 8541 rodin, pro Moravu byla stanovena kvóta 5106.¹¹

V prosinci 1726 byl vydán také translokační reskript. Dle tohoto reskriptu byli Židé soustředěni do uzavřených čtvrtí v určité vzdálenosti od katolických hřbitovů, kostelů atd. Aby bylo možno numerus clausus udržet, byl vydán tzv. familiantský zákon.¹² Podle zákona každý otec rodiny získal inkolát.¹³ Po smrti otce rodiny přecházelo číslo jeho inkolátu na nejstaršího syna, který se jako jediný směl oženit. Ostatní mužští potomci, pokud chtěli rodinu, museli odejít ze země. Rodiny, které měly pouze dcery, byly považovány za vymřelé a dívky se musely vdát do ciziny. Překročení zákona se trestalo bičováním a vypovězením ze země. Tento zákon přinesl rozvrat rodinného života Židů a zrušen byl až v půlce 19. století.

Zhoršení situace nastalo za vlády Marie Terezie. 18. prosince 1744 vypověděla Marie Terezie Židy ze země kvůli jejich domnělé spolupráci s Prusy. Židé museli do pětadvaceti dnů vyklidit pražské Židovské Město a do konce června museli opustit celou zemi.¹⁴ Termín odchodu však nebylo možno dodržet, proto Marie Terezie rozhodla, že zatím mohou Židé zůstat pouze na venkově – do Prahy nesměli. Po odchodu z Prahy město postihl velký hospodářský pokles. Oficiálně byl návrat povolen roku 1748, především z ekonomických důvodů spojených s daňovou reformou. Tento návrat byl Židům povolen na deset let a podmíněn placením tzv. toleranční daně, která činila 300 000 zlatých rýnských¹⁵ ročně. Nadále platil přísný familiantský zákon, numerus clausus pro venkovská ghett. Židé se vraceli do zničených ghett, zadlužení a zatížení toleranční daní. Když se po několika letech podařilo vrátit Židovskému Městu běh života, přišla další pohroma: druhý největší požár v jeho dějinách. Po deseti letech pobytu povolila Marie Terezie roku 1758 Židům další pobyt. Toleranční daň, numerus clausus i familiantský zákon zůstali v platnosti i nadále. Roku 1750 vydala příkaz o zvláštním označení: svobodní, tedy bezvousí muži museli nosit na pravém předloktí žlutý soukenný

¹¹ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha : Sefer, 2001. s. 95

¹² *Židé: dějiny a kultura*. Praha : Židovské muzeum, 2002.

¹³ Státní příslušnost, občanství ve stavovské monarchii

¹⁴ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha : Sefer, 2001. s. 98

¹⁵ Rýnský zlatý vznikl roku 1386 a vážil 3,39 gramu ryzího kovu

pásek, ženy obdobný pásek ve vlasech. Některá omezení však musela panovnice v posledních letech vlády zrušit.

Zákony, které vydal na konci 80. let 18. století císař Josef II., významně ovlivnily život a postavení Židů v českých zemích. Roku 1781 byla zrušena povinnost nosit zvláštní označení, ve stejném roce povolil císař Židům přihlásit se na všechny typy domácích vyšších škol a získávat zde akademické tituly. Bylo jim povoleno věnovat se všem živnostem s výjimkou nájmu šenkoven, desátků a mlýnů, provozovat všechny druhy řemesel městských i komerčních, dosahovat v nich mistrovství a zakládat cechy. Mohli najímat panské grunty, směli se ucházet o nájem neobdělané půdy a obdělávat ji. Mohli zakládat směnárny, velkoobchody a provozovat obchod se střížním kupeckým a míšeným zbožím. Židé měli povoleno stravovat se v hostincích, bydlet s křesťany pod jednou střechou, pobývat v jim jinak nepřístupných královských městech dva dny před trhem a dva dny po trhu. Ve městě směli bydlet židovští učňové a tovaryši a rodiče měli právo je navštěvovat.¹⁶

V roce 1784 byli Židé podrobeni stejné jurisdikci jako křesťané. To představovalo značný zásah do autonomie židovských obcí a tradiční jurisdikce.

Cílem reforem byl centralizovaný stát s moderní průmyslovou a ekonomickou základnou. Josef II. však židovské obyvatele nezbavil toleranční daně ani familiantského zákona, pouze zvýšil počet povolených rodin: v Čechách na 8600 a na Moravě na 5400. Upravil také podmínky, za nichž se Židé směli ženit. Nově museli osvědčit znalost němčiny, předložit potvrzení o německy vedené zkoušce z náboženství u rabína, potvrdit, že mají dostatečný majetek, aby mohli provozovat obchod nebo řemeslo. Mladší synové se mohli oženit, pokud se uvolnilo číslo inkolátu úmrtím manželů bezdětných, nebo obdařených pouze dcerami.¹⁷ Mimořádné povolení ke sňatku mohl dostat Žid, který se zavázal k doživotní službě ve vojsku, provozoval řemeslo nebo obdělával půdu.

Další důležité nařízení se týkalo jmen obyvatel židovských obcí. Od roku 1787 musel každý židovský otec, poručník i svobodný muž zvolit pro sebe i svou rodinu německé rodinné jméno, každý jednotlivec pak německé jméno osobní a museli ho užívat celý život beze změny.¹⁸ Nařízení týkající se Židů byla shrnuta v tzv. Systemálním židovském patentu z roku 1797.

¹⁶ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha : Sefer, 2001. s. 108-112

¹⁷ Tamtéž

¹⁸ *Židé: dějiny a kultura* . Praha : Židovské muzeum, 2002.

Zásadní změnu právního postavení Židů přinesla revoluce z roku 1848. Získali svobodu pohybu a usídlení, mohli se svobodně ženit a vdávat, otevřel se jim přístup do veřejných úřadů, byl zrušen familiantský zákon, numerus clausus, padla instituce inkolátu, byla zrušena ghetta a tzv. toleranční daň.¹⁹

Stejná práva jako ostatní obyvatelé země formálně získali Židé roku 1867 vyhlášením tzv. prosincové ústavy. Získali státní občanství, politickou a občanskou rovnost před zákonem, možnost se volně stěhovat, nabývat nemovitosti, provozovat jakoukoli živnost a také volit a být volen.

¹⁹ *Židé: dějiny a kultura* . Praha : Židovské muzeum, 2002.

3 MLADOBOLSLAVSKO

3.1 Město Mladá Boleslav

Historie města Mladá Boleslav je značně rozsáhlá. O počátcích původního hradiště víme velmi málo. V 2. polovině 10. století se dnešní Mladoboleslavsko stalo součástí Přemyslovských Čech. V této době vzniklo hradiště, které neslo jméno některého knížete Boleslava z přemyslovského rodu.²⁰

První zaručenou zprávu o existenci hradu a kraje máme z roku 1130. V této době se také objevuje nový název Nový Boleslav. Okolo roku 1290 se užívá už jména Mladý Boleslav. Menším Boleslavem je obec nazývána v listině z roku 1318, r. 1334 se píše Juvenis Boleslauia, roku 1337 opět Noua Boleslauia a teprve později se upevnil název město Boleslava Mladého nad Jizerou s konečnou změnou v Mladou Boleslav.²¹

V roce 1334 Ješek z Michalovic vydal listinu, která dávala Mladé Boleslavi práva královského města. Po smrti Jindřicha Kruhlaty, posledního mužského člena rodu Michalovců, získal boleslavské panství rod Tovačovských z Cimburka. Za jejich vlády byl vydán městský řád, který určoval práva a povinnosti všech vrstev obyvatelstva a měšťané získávali nové výsady a svobody.²² V roce 1502 přešlo panství do držení Krajířů z Krajku. Za vlády tohoto rodu se Boleslav nazývala bratrským Římem, sídlili zde bratrství biskupové i boleslavští bratři. Císař Rudolf II. vydal roku 1600 privilegium o přijetí města do třetího stavu, mezi královská města.²³

V 17. století se město dále rozvíjelo jak hospodářsky, tak i kulturně. Tento vývoj změnila bitva na Bílé hoře. Střídání habsburské vojenské posádky zapříčinilo obrovské náklady obce i měšťanů. Situace se zhoršila počátkem 30. let 17 století, kdy vpadli do Čech Sasové a poté i Švédové. Následky bojů byly pro Boleslav katastrofální. Město přišlo o mnoho obyvatel, bylo zničeno velké množství domů. Nový rozvoj nastal v období vlády Marie Terezie a Josefa II., kdy město nadále zůstalo sídlem kraje a krajského soudu. Brzy se projevil i náznak ekonomického rozvoje, když po vzniku textilní manufaktury v Kosmonosích následoval založení obdobné výroby u Jizery. Postupně se však více rozvíjel obor strojírenství a v roce 1895 založili dva společníci, Václav Klement a Václav Laurin, dílnu na výrobu a opravu jízdních kol. V roce 1905 vyjel z této dílny první automobil.

²⁰ HERČÍK, Karel. *Čtení o Mladé Boleslavi*. Mladá Boleslav: Kultura města Mladá Boleslav: Infocentrum Mladá Boleslav, 2010.

²¹ TRTÍLEK, Vlastimil. *Mladá Boleslav od minulosti k dnešku*. Mladá Boleslav : Městský národní výbor, 1974. s. 21

²² HERČÍK, Karel. *Čtení o Mladé Boleslavi*. Mladá Boleslav: Kultura města Mladá Boleslav: Infocentrum Mladá Boleslav, 2010.

²³ Tamtéž

3.2 Boleslavští Židé

Židé se ve městě usazovali zřejmě již od středověku, ale v písemných pramenech jsou poprvé doloženi v městské knize z roku 1471. Nejstarší záznam je z r. 1480, kdy Žid Izák zapsal na soudu svůj dům mezi křesťanskými domy Havla Penízka a Straníka své ženě Dobrušce a dětem. O Židech se hovoří jako o obyvatelích, nikoliv o sousedech.²⁴ Zmiňuje se o nich městský řád z r. 1494, který v posledních dvou odstavcích žádá, aby jim zůstala zachována všechna privilegia od českých králů a aby byli ponecháni ve městě. Ve velkých knihách dědických je o nich z r. 1507 zápis, jak by se měli v Mladé Boleslavi chovat a jakým způsobem se jim propůjčuje právo obchodovat a půjčovat peníze (privilegium Jana ze Šelnberka a Johanky z Krajku).²⁵

Karel z Lichtenštejna udělil Židům po Bílé hoře výsadu osvobození od všech daní a poplatků za jednorázově zaplacených 500 říšských tolarů. Toto privilegium budilo mezi měšťany zlou krev, zvláště když k původním 13 domům z r. 1595 koupili Židé dalších 17 domů, většinou od emigrantů. Tento domovní majetek překročil hranice jejich dosavadní čtvrtě.²⁶

Měšťané si také stěžovali, že Židé svými obchody poškozují městské živnosti. Nejvíce stížností podávali boleslavští řezníci.

Židé podali žádost arcibiskupovi, aby směli prodávat maso v pátek, v neděli a o svátcích před službami božími až do prvního zvonění. Arcibiskup žádosti roku 1642 vyhověl. Proti tomuto rozhodnutí se křesťanští řezníci odvolávali. Celý spor byl vyřešen roku 1647 tím, že při židovské porážce dobytka museli být přítomni i řezníci křesťanští, přičemž byla pevně stanovena doba porážky a postup při prodeji masa, které Židé podle svých zákonů nesměli jíst.²⁷ Mladoboleslavští Židé dosáhli v roce 1648 potvrzení dosavadních privilegií a také povolení volného obchodu v krámcích a na jarmarcích s kůžemi, obilím, vlnou, dobyt看em, rybami, masem a vínem. Narazili však na odpor města a bylo třeba císařského nařízení, že jim nemá být bráněno v obchodu a to pod těžkou peněžní pokutou.

Stížnosti proti Židům však nebyly jen z oblasti obchodu. Můžeme se setkat se stížnostmi církevních autorit a městské rady, které pramenily z těsného sousedství

²⁴ Podle tehdejší terminologie se měšťané dělili na 2 skupiny, sousedy, tj. majitele domů a jejich rodiny a na obyvatele, tj. na nájemníky a chudinu.

²⁵ TRTÍLEK, Vlastimil. *Mladá Boleslav od minulosti k dnešku*. Mladá Boleslav : Městský národní výbor, 1974. s. 32

²⁶ TRTÍLEK, Vlastimil. *Mladá Boleslav od minulosti k dnešku*. Mladá Boleslav : Městský národní výbor, 1974.

²⁷ Tamtéž

ghetta a kostela Panny Marie a fary. Pavel Mincer z Proudníku s městskou radou 5. října 1615 podal stížnost do Prahy, že Židé ruší bohoslužby svým běháním a pokřikem u kostela. Na ulici před farou je všude plno špíny, což je zdraví škodlivé. Synagogu čili školu mají blízko kostela a potkávají se tak s křesťany k nemalému pohoršení. Také bylo podotknuto, že svým počtem se vyrovnají křesťanskému obyvatelstvu. Z těchto důvodů žádají ochranu u císaře.²⁸

Židovské město se muselo vypořádat také s požáry, které ghetto zasáhly hned několikrát. První z nich zasáhl Mladou Boleslav v neděli 19. května 1697, vznikl okolo 4. hodiny v domě v židovské čtvrti. Požár zasáhl téměř celé Staré Město a část Nového, zničil kostel, zvonici, školu, pivovar i bránu. Ještě v roce 1713 se mluví o sutinách, o dluzích měšťanů a pustých nebo nedostavěných domech. Požár také přispěl ke zvýšení odporu proti Židům, kteří podle slov primase Viktorina, k ohni konev vody nepřinesli a z města utekli.²⁹ Tato situace byla využita k řešení starého sporu o vlastnictví domů, které Židé zakoupili po Bílé hoře od emigrantů. Šlo o domy v bývalé Děkanické ulici a v Masné ulici. Císař 2. dubna 1699 rozhodl, že domy budou vráceny křesťanům výměnou za starou faru a jiné nově postavené domy v židovské čtvrti.

Spory, které mezi křesťanským a židovským obyvatelstvem panovaly, však neustávaly. V roce 1713 jsou znovu slyšet nářky nejen na židovské krejčí, kteří šijí pro městské i venkovské zákazníky a zaměstnávají až 20 tovaryšů, ale také na řezníky, kováře atd. Obsahem stížností se také stával počet Židů, žijících ve městě. V roce 1713 se udává počet 591. Revizitační komise z r. 1722 zjistila, že počet Židů je vyšší o 70 než kolik stanoví „privilegovaný počet“. Přesetřování se však vleklo, nakonec místodržící určili, že základem počtu má být rok 1725, kde bylo počítáno se 691 osobami. Krajští hejtmané sice zjistili stav 707 osob, ale 20 z nich do Boleslavi nepatřilo a prohlásili, že počet 687 tedy nepřekračuje privilegovaný numerus. Boleslavští, jímž bylo kdysi 500 mnoho, se tak museli spokojit se stavem o 200 osob vyšším.

Další pohromou byl požár, který zasáhl město 17. července 1761. Vznikl mezi 4. a 5. hodinou ranní v židovské čtvrti a to v domě číslo XXV. Siskinda Hantschela. Zničena byla celá židovská čtvrť, část Starého Města s radnicí, kostelem, školou i část Nového Města s pivovarem, špitálem Kateřiny Militké. Požár trval 3 dny. Celkem

²⁸ GOLDMANN, A. E. . Dějiny Židů v Mladé Boleslavi. In GOLD, Hugo. *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1934.

²⁹ TRTÍLEK, Vlastimil. *Mladá Boleslav od minulosti k dnešku*. Mladá Boleslav : Městský národní výbor, 1974. s. 44

vyhořelo 20 židovských a 18 křesťanských domů, škoda byla vyčíslena na 91.881 zlatých rýnských. Poškození města bylo tak značné, že císařovna Marie Terezie povolila vypsání veřejné sbírky ve všech zemích císařské koruny.

Rok 1781 přinesl boleslavským Židům, stejně jako ostatním v naší zemi, zrušení zvláštního oděvu k rozlišení od křesťanů. Židům však také bylo nařízeno dát si nová vlastní jména. Tato jména byla: Rosenbaum, Lilienfeld, Rosenberg, nebo podle měst ze kterých přišli: Melnik, Kolin, Strašnov, Strenic. Pokud tak neučinili, dostali jména od úřadů např.: Jeiteles, Pereles atd.

Revoluční rok 1848 přinesl židovskému obyvatelstvu svobodu náboženskou, společenskou i lidskou. Padly hranice ghetta a Židé mohli bydlet kdekoli ve městě a směli kupovat domy, tento nákup se děl po úředním nahlášení a za zvýšený poplatek. Začali se také podílet na kulturním životě města.³⁰

Dne 28. května 1859 zachvátil město požár, který zničil celé židovské město a některé domy na Starém Městě. Vypukl v domě číslo 85, který vlastnil pekař Antonín Vomáčka. Za příčinu bylo označeno převařování másla, ale všichni sousedé vypověděli, že toho dne máslo nepřevařovali. Skutečná příčina nebyla zjištěna. Škoda způsobená požárem činila dohromady 311 371 zlatých. Bez přístřeší zůstalo 160 rodin. Několik rodin ubytoval tehdejší děkan Pařík na děkanství. Oheň se šířil s neobyčejnou rychlostí a během dvou hodin pohltil 23 domů židovských a 16 křesťanských. Proti požáru zasahovali hasiči z josefodolské textilky, vybavení stříkačkou. Boleslavští hasiči se bohužel příliš nevyznamenal, klíč od zbrojnice prý nebyl k nalezení, měl jej prý mít jeden městský strážník.³¹ Tento požár změnil navždy celý architektonický ráz židovského města.

Dne 20. října 1860 byl vydán Říjnový diplom, který přislíbil vydání ústavy, nařizoval volby do obecního, okresního a zemského zastupitelstva. V Mladé Boleslavi tak Židé rozvinuli čilou volební agitaci. Byla tak svolána volební schůze, na které Židé vypracovali a schválili kandidátní listinou a tu při volbách prosadili. Bylo zvoleno 6 Židů: D. Bloch, PhDr. Elbogen, Vít Winterberg, Šimon Löwy, dr. Moric Neustadtel a L. Neustadtel.

³⁰ GOLDMANN, A. E. . Dějiny Židů v Mladé Boleslavi. In GOLD, Hugo. *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn : Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1934.

³¹ HERČÍK, Karel. *Čtení o Mladé Boleslavi*. Mladá Boleslav : Kultura města Mladá Boleslav : Infocentrum Mladá Boleslav, 2010.

Od poloviny 19. století se vlastníky mnoha domů na Starém městě stali židovští obchodníci, kteří se věnovali převážně obchodu textilem, galanterií, železnými výrobky i potravinami, jiní se stali úspěšnými podnikateli zakládajícími firmy většinou na Podolci či Ptáku. Ledererův lihovar, mydlárna Hudec a Khon, mydlárna V. Boldberga, textilka Eisner a Fuchs – to jsou jen některé z nich.³²

Koncem 19. století docházelo v souvislosti s nově vydanými jazykovými zákony k řadě protizidovských bouří v celé řadě českých měst. Tyto akce zasáhly i Mladou Boleslav, kde v noci z 3. na 4. prosince 1897 byla v mnoha židovských domech vytlučena okna.

Mladá Boleslav byla od konce 19. století silnou baštou česko-židovského hnutí, např. roku 1912 byla rozhodnuto, že na zdejším židovském hřbitově se bude hovořit pouze česky. V létě 1912 se město stalo místem konání česko-židovského sjezdu při příležitosti konání Severočeské hospodářské a živnostensko-průmyslové výstavy. Slavnostním řečníkem byl Dr. Reiner, jehož proslov se týkal významu česko-židovského hnutí.

Roku 1922 bylo v Mladé Boleslavi založeno soukromé židovské muzeum v bývalé škole v Krajířově ulici. Mezi vzácné exponáty patřily tři opony ke svatostánku ze 17. století, nejstarší z roku 1655, dále řada mladších opon, pláštěky, stříbro, poháry a mnoho jiných předmětů. Po okupaci byly tyto předměty převezeny do Židovského muzea v Praze.

Nejvážněji zasáhla Židy 2. světová válka. Povinnost nosit žlutou hvězdu měli od roku 1941, později jim byl zakázán vstup do veřejných budov, divadel, muzeí a také si nemohli kupovat denní tisk. Mladoboleslavský hrad se stal shromaždištěm Židů z celého kraje, kteří byli poté transportováni do Terezína. V jednotlivých místnostech bydlelo vždy několik rodin pohromadě. Z boleslavského hradu byly vypravovány dva transporty – 13. ledna a 16. ledna 1943, kterými odjelo do terezínského ghetta celkem 1041 lidí. Většina z nich byla krátce po svém příjezdu do ghetta zařazena do dalších transportů, jejichž konečným cílem byl vyhlazovací koncentrační tábor v Osvětimi, kde většinou zemřeli.³³ Z původního počtu 1041 lidí přežilo pouze 43. Mezi těmi, kdo nepřežili, bylo 184 židovských obyvatel předválečné Mladé Boleslavi.

Po válce byla židovská náboženská obec obnovena jen na krátký čas. Jejím předsedou byl zvolen Rudolf Lekuer, jenž organizoval život svých souvěrců již v průběhu r. 1940 na hradě a později se staral o staré a nemocné v Terezíně. Roku 1948 bylo členy této židovské obce celkem 57 osob.

³² HERČÍK, Karel. Boleslavští Židé. *Boleslavan*. 2008, 3, s. 10.

³³ HERČÍK, Karel. Boleslavští Židé. *Boleslavan*. 2008, 3, s. 10.

3.2.1 Počet židovského obyvatelstva ve městě

Židovské ghetto se rozkládalo v ulicích Bělské, Starofarní, Synagogní a na parkánu ulice Krajířovy a Vodkovy. V této části města jsou domy ve vlastnictví Židů uváděny od 15. století. V roce 1570 město obývalo 15 rodin. Roku 1620 bylo město domovem pro 126 Židů, o 18 let později byl počet navýšen na 368. Nárůst židovského obyvatelstva pokračoval i nadále a tak v roce 1684 žilo v Mladé Boleslavi 707 Židů. Roku 1687 bylo město nazýváno „Jeruzalémem nad Jizerou“, tomuto pojmenování odpovídal i počet Židů. V tomto roce jich bylo 775, což tvořilo 50 % obyvatel města. Roku 1826 se uvádí 186 židovských rodin většinou ve 32 domech. S postupným rozvojem Mladé Boleslavi a růstem počtu obyvatel Židů postupně ubývalo. Město tak přestalo být „Jeruzalémem nad Jizerou“. Roku 1834 jich bylo 794, což činilo 18 % veškerého obyvatelstva města. Dne 31. prosince bylo mezi 9195 obyvateli města zjištěno 845 Židů. Při všeobecném sčítání lidu v Čechách 31. prosince 1890 bylo napočítáno 11 518 obyvatel a z toho 693 Židů. V dalších letech počet židovského obyvatelstva i nadále klesal. V roce 1900 má město Mladá Boleslav 566 Židů, což je o 127 méně než v roce 1890. Sčítání z roku 1910 uvádí 402 Židů, což bylo 2, 5 % z celkového počtu obyvatel ve městě. R. 1921 byl počet 312 a v roce 1930, kdy bylo provedeno poslední předválečné sčítání, činil počet Židů pouhých 264, což představovalo 1 % obyvatel Mladé Boleslavi.³⁴

³⁴ GOLDMANN, A. E. . Dějiny Židů v Mladé Boleslavi. In GOLD, Hugo. *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn : Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1934.

3.2.2 Synagoga

Název „synagoga“ je řeckého původu. Běžným židovským označením jsou biblické výrazy bejt ha-kneset (dům shromáždění), bejt tfila (dům modlitby) nebo adat Jisrael (shromáždění, obec Izraelel), někdy mikdaš meat (malá svatyně), moadej-El (místo pro Boží shromáždění), výjimečně i bejt haam (dům lidu). Synagoga byla střediskem obecní, vzdělávací a společenské činnosti, její hlavní účel však byl vždy bohoslužebný.³⁵

Synagoga byla údajně postavena r. 1590 z milosti a za podpory císaře Rudolfa, ale už tehdy se nazývá „novou školou“. Toto označení, stejně jako zpráva z r. 1579 je svědectvím, že modlitebna ve městě byla již dříve. Nová škola se znovu připomíná r. 1644. Stará synagoga tu stávala nepochybně již mnohem dříve.

Po požáru z 19. května 1697, který zničil celé židovské město, byla postavena po vzoru pražské synagogy nová synagogální budova, přestavěná roku 1720, a opětovně po požáru v 80. letech 18. století. Roku 1878 byla zvětšena a při této příležitosti v ní byly instalovány varhany.

Budova synagogy stála na obdélném půdorysu s břidlicovou střechou. Na straně bývalého městského příkopu byla podepřena třemi zděnými opěráky. Vchody do synagogy vedly dva – jeden z ulice a druhý zezadu ze dvora. Ze západní strany přiléhal k synagoze přístavek, ve kterém byl byt správce a malá zimní modlitebna. Okna byla zdobena profilovanými pískovcovými šambránami³⁶. Hlavní sál byl zaklenut valenou klenbou s výseči nad okny, klenba byla nesena pilastry s římsovitými hlavicemi a zdobena štukem.³⁷ V synagoze bylo 228 číslovaných míst pro muže a stejně tolik míst pro ženy.

Po okupaci bylo zařízení synagogy převezeno do Prahy společně s exponáty ze židovského muzea. Od roku 1939 byla synagoga využívána jako skladiště a r. 1960 bylo dáno povolení k jejímu zbourání.

Ještě r. 1961 se projednávala možnost přestavby synagogy na tělocvičnu. V květnu 1961 se uvažovalo o zastřešení synagogy, ale odpověď stavebního podniku města Ml. Boleslavi byla zamítavá. Posudek z dubna 1961 konstatuje, že část střechy směrem ke škole je propadlá, vrchní dřevěný strop ztrouchnivělý, klenba narušena trhlinami, podlahy vybourány, schodiště odnesené, okna a dveře schází nebo jsou velmi poškozeny, elektroinstalace, vodoinstalace a kanalizace nejsou vybudovány a díky tomu byl plán na přestavbu synagogy zamítnut. Synagoga byla zbořena r. 1962. Místo, kde stávala

³⁵ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha : Sefer, 2001.

³⁶ Šambrána je architektonický prvek používaný k orámování oken či dveří. Je zpravidla plastická, profilovaná, orámovaná lištou.

³⁷ GOLDMANN, A. E. . *Dějiny Židů v Mladé Boleslavi*. In GOLD, Hugo. *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn : Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1934.

synagoga, je obvykle lokalizováno do Synagogní ulice, ale i ta je zaniklá. Dnes se jedná o stavební parcelu č. 194 o rozloze 173 m², katastrální území Mladá Boleslav, vedená jako zbořeniště v majetku Židovské obce v Praze, místo upomíná jen mozaika z dlažebních kostek ve tvaru hexagramu.

Na základě informací ze stati A. E. Goldmanna³⁸ je možné částečně sestavit soupis rabínů působících v Mladé Boleslavi. Rabi je duchovním představitelem a mluvčím židovské obce, v níž působí i jako učitel, vychovatel, duchovní rádce a autorita v oblasti práva.

Soupis rabínů:

1560 Mistr Abraham, 1588 rb. Ruben, Gabriel 1594-1613, Salomon 1658, 1680 Lipman Graetz, 1691 Filip Lipman, 1719 Mojzes Levi Brandeis, 1731 Mojžiš Brandeis, 1732 Mojžiš Levy, 1737 Feitel Noe, 1754 Levit Brandeis, 1722 Abraham, 1824–1842 Yom Tov Spitz, 1843–1880 Dr. Isak Elbogen, 1886–1893 Moritz Grünwald, 1923 A. E. Goldmann.

³⁸ GOLDMANN, A. E. . Dějiny Židů v Mladé Boleslavi. In GOLD, Hugo. *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn : Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1934.

3.2.3 Škola

Židovské školy byly pevně spojeny s modlitebnami a za výuku v nich přímo zodpovídal rabín. Součástí výuky byla i účast na bohoslužbách a seznámení s liturgií. Školu navštěvovali chlapci ve věku od pěti do třinácti let. Po jejím ukončení mohli pokračovat studiem talmudu v tzv. ješivě.³⁹ Židovské dívky byly vzdělávány doma.

Kdy byla založena židovská škola, není přesně známo, snad se tak stalo již v 16. nebo 17. století. Je připomínána v gruntovních zápisech již roku 1572. Chodilo se k ní uličkou mezi domy č. 130 a 131, která byla později zastavena a nahrazena stejnou uličkou mezi č. 130 a 124. Škola stála vedle domu na městské zdi, který se nedočkal očíslování, a podle dalších zápisů lze soudit, že jde o místo vlevo od synagogy.⁴⁰

Roku 1802 je v židovském městě doložena škola dvoutřídní. V roce 1859 byla škola zničena požárem, brzy však byla znovu vybudována a to ve větších rozměrech. Postavena byla v Krajířově ulici na místě bývalých masných krámů.

Kolem poloviny 19. století byly ve škole 3 třídy, děti vyučovali 3 učitelé, 2 industriální učitelky, 1 učitel náboženství, 1 učitel češtiny a 1 učitel zpěvu. Roku 1888 byla pětitřídní a navštěvovalo jí 120 dětí. Vyučovacím jazykem byla němčina, ale vyučovalo se i českému jazyku. Škola byla zrušena na přelomu let 1907/1908.

³⁹ Židovská škola vyššího vzdělání, určená pro studování Talmudu a židovského náboženského práva – halachy. Absolventi všivot často vykonávali funkci rabína v židovských komunitách. O chod jezivy se často starala židovská obec, nadace nebo dobročinný spolek.

⁴⁰ TRTÍLEK, Vlastimil. *Mladá Boleslav od minulosti k dnešku*. Mladá Boleslav : Městský národní výbor, 1974. s. 50

3.2.4 Jakub Baševi z Treuenburgu

Jakub Baševi z Treuenburgu, zvaný Jakub Šmiles, někdy také Bassewi, Bazzevi, Bas-Ševi, Baševý, Passeni, Baše, Batšeba apod., byl finančníkem a obchodníkem.⁴¹

Narodil se v roce 1570 ve Veroně a zemřel roku 1634 v Mladé Boleslavi. Z Itálie do Prahy přišel Jakub Baševi se svým bratrem Samuelem v 90. letech 16. století.

Už v roce 1599 získal řadu výsad např.: právo svobodného obchodování, právo volného pohybu po rakouských a německých zemích bez zvláštního označení, právo být souzen samotným císařem apod. Výsady byly uděleny za služby císařskému domu. Jakub Baševi pracoval s předními šlechtici a byl bankéřem tří českých králů. Matyáš mu r. 1610 potvrdil privilegia udělená Rudolfem II. a povýšil ho na svého dvorního Žida, Ferdinand II. mu dokonce roku 1622, jako prvnímu Židu v mocnářství, udělil šlechtický predikát a erb.⁴² V něm je lev, nad štítem přilba s královskou korunou. Druhý nepokřtěný Žid v rakousko-uherské monarchii musel na takou poctu čekat další sto padesát let.⁴³ Jako dvorní úředník mohl bydlet u dvora, směl si postavit vlastní synagogu, platit si rabína, napsat sám svůj kšaft, jeho domy v Praze i dalších městech byly osvobozeny od daní atd.

Před svým povýšením do šlechtického stavu se v roce 1616 stal představeným pražské židovské obce. Pokračoval ve stopách Mordechaje Maisela⁴⁴, který se jako mecenáš podílel na stavitelské i organizační práci v pražském ghettu. Jeho míra sebevědomí a ochota riskovat byla ovšem větší. Zatímco jeho předchůdce žil v malém nenápadném domku, postavil si Baševi renesanční šlechtický palác.

Finanční pomoc zajišťoval velkému množství evropských Židů, ale staral se také o domácí obyvatele. Za pomoci svých šlechtických příznivců chránil Židy v zemi před zásahy císařských vojáků, v Praze staval lázně, špitál a Velkodvorskou synagogu. Hlavně díky němu získali pražští Židé po Bílé hoře povolení k nákupu většího množství domů konfiskovaných exulantům, a mohli tak načas vyřešit katastrofální bytovou situaci. Rozšíření ghetta vyvolalo velké pobouření křesťanských Pražanů.⁴⁵

⁴¹ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha : Sefer, 2001.

⁴² Tamtéž

⁴³ Buben, Heraldika, Praha 1986

⁴⁴ Mordechaj ben Šemuel Maisel (1528- 1601) byl „dvorním Židem“ císaře Rudolfa II. Přispěl k rozkvětu židovské komunity v Praze a zasloužil se o dostavbu pražského ghetta, financoval stavby několika synagog a také budovu nemocnice atd. Podporoval vědu, umění, řemesla a obchod.

⁴⁵ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha : Sefer, 2001.

Byl bystrým obchodníkem, bez předsudků a dokázal své schopnosti vrchovatě využít. Stal se jedním z členů tzv. mincovního konsorcia, které mělo pronajaty všechny mincovny v zemi. Konsorcium jmenoval Ferdinand II. na počátku roku 1622. Členy konsorcia byly Karel z Lichtenštejna, Albrecht z Valdštejna, Pavel Michna z Vacínova a dalších deset dodnes neznámých šlechticů, dále Hans de Witte a Jakub Baševi.⁴⁶

Konsorcium postupně snižovalo hodnotu ražené mince a přivedlo finanční hospodářství země ke krachu. Císařským nařízením ze 14. prosince 1623 byla nominální hodnota mince snížena až o 91,89 %.⁴⁷ Goldmann uvádí snížení až o 86 %.⁴⁸

Roku 1627 zemřel Karel z Lichtenštejna, hlavní garant konsorcia a Baševiho nejvyšší ochránce. V roce 1631 byl Baševi na podkladě patrně falešného obvinění zatčen a uvězněn. Z vězení byl po 40 týdnech propuštěn, ovšem ztratil své výjimečné postavení. Z Prahy se poté odstěhoval na Valdštejnovo panství a stal se jedním ze strůjců prosperity frýdlantského panství. Po smrti Albrechta z Valdštejna bylo jeho jmění zkonfiskováno. Svého ochránce přežil jen o několik měsíců – po jeho zavraždění se skrýval v mladoboleslavském ghettu, kde v květnu 1634 zemřel. Jeho náhrobek na tamním židovském hřbitově stojí dodnes.

⁴⁶ GOLDMANN, A. E. . Dějiny Židů v Mladé Boleslavi. In GOLD, Hugo. *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn : Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1934.

⁴⁷ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha : Sefer, 2001.

⁴⁸ GOLDMANN, A. E. . Dějiny Židů v Mladé Boleslavi. In GOLD, Hugo. *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn : Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1934.

3.2.5 František Gellner

Narodil se 19. června 1881 v Mladé Boleslavi jako syn nepříliš bohatého židovského obchodníka. V letech 1891 až 1899 navštěvoval mladoboleslavské gymnázium a již jako patnáctiletý student přispíval do časopisů Lípa, Lucerna, Pele-Mele, Mládí a také do pražského humoristického časopisu Švanda dudák. Po maturitě začal studovat techniku ve Vídni, poté přešel na báňskou akademii v Příbrami. Studia v Příbrami nedokončil. Jeho první básnická sbírka měla název „Po nás ať přijde potopa“. Mnoho jeho básní bylo použito jako textů k písním v tehdy velice populárním pražském kabaretu „Červená sedma“.⁴⁹

Gellner projevoval i nemalý talent pro výtvarné umění, a proto po skončení vojenské služby odešel studovat malířské umění do Mnichova a do Paříže, kde přispíval vtipnými karikaturami do nejvýznamnějších pařížských satirických časopisů. V roce 1909 opustil Paříž a rok pobýval na akademii výtvarných umění v Drážďanech. V pozdější době se vrátil do vlasti a působil jako redaktor a karikaturista v brněnských Lidových novinách. Měl velké tvůrčí plány, doprovodil karikaturami slavný Křest sv. Vladimíra od Karla Havlíčka Borovského, pokračoval v tvorbě básnické, prozaické i dramatické. Do Mladé Boleslavi se vrátil až při mobilizaci před první světovou válkou. Hned v prvních válečných dnech byl povolán do zbraně, odvelen do Haliče a již v září 1914 prohlášen za nezvěstného.⁵⁰

Tento významný rodák Mladé Boleslavi má na Staroměstském náměstí čp. 26 pamětní desku. Autorem pamětní desky, která je umístěna vysoko nad ulicí, je Roman Richtermoc. Básníka v Mladé Boleslavi nepřipomíná jen pamětní deska, ale také ulice, která nese jeho jméno.

⁴⁹ BENEŠ, Luděk. *Osobnosti Mladoboleslavska*. Mladá Boleslav : Muzeum Mladoboleslavska, 2009.

⁵⁰ TRTÍLEK, Vlastimil. *Mladá Boleslav od minulosti k dnešku*. Mladá Boleslav : Městský národní výbor, 1974.

3.2.6 Hřbitov

Hřbitov o rozloze 13 475 m² náleží k největším hřbitovům u nás. Nachází se v prudké stráni Na Dubcích proti hradu na jižní straně města nad potokem Klenice. Poprvé se připomíná r. 1584, ale vzhledem ke skutečnosti, že tu více rodin žilo již v první polovině 16. století, lze datum jeho založení posunout ještě více do minulosti. Nejstarší čitelný náhrobek – náhrobek Hindl Naftali pochází z roku 1604.

V době morové nákazy r. 1713 magistrát povolil postavit na hřbitově novou budovu za podmínky, že jedna její část bude využita jako umrlčí komora a druhá jako špitál. Vzhledem k vysokému počtu zemřelých byl hřbitov po morové nákaze rozšířen. Roku 1718 koupila náboženská obec sousední pozemky za 100 zlatých.

Při silnici stojí bývalý hrobnický dům, v jehož jedné místnosti se dochovala deska s českým a hebrejským textem „Modlitba pozůstalých“. Proti hrobnickému domu se na zdi dochovala deska s českým a hebrejským textem modlitby pro toho, kdo nebyl 30 dní na hřbitově. Svahem hřbitova se točí terasovitá cesta lemovaná starými náhrobky renesančního a barokního typu až do nové části hřbitova.

V nejnovější části se nachází osmiboká obřadní síň z 80. let 19. století, nad jejímž portálem jsou hebrejské texty Žalmu 16, 10. (Obr. 1) Zvýrazněná písmena v textu udávají letopočet postavení stavby rok 1889. V interiéru obřadní síně jsou dochované tabule se 4 hebrejskými a 2 českými liturgickými texty a čtecí pult.

Obr. 1: Obřadní síň

Márnice (Obr. 2) s pamětní deskou Rudolfa Bergmanna (Obr. 3) je unikátní funkcionalistickou stavbou z roku 1937, v jejím interiéru je dochován obřadní stůl.

Obr. 3: Márnice

Obr. 2: Pamětní deska v márnici

Mezi náhrobky největší pozornost poutá náhrobek z červeného mramoru finančníka Jakuba Baševiho z Treuenburgu z roku 1634 – jednoduchá štíhlá stéla zdobená jeho erbem a rostlinným motivem. (Obr. 4)

Obr. 4: Náhrobek Jakuba Baševiho

Dalším zajímavým náhrobkem je náhrobek Leba Bera, syna Eizaka Segala z r. 1779, zdobený sloupy s iónskými hlavicemi, lvem a medvědem. Náhrobek Davida ben Zanzvil Segala z roku 1673 je zdoben symbolem levitů (konvicí), barokní kartuší a rostlinným motivem.

Kromě rabínů a jiných významných osobností jsou tu pohřbeni např. majitel realit a nájemce dvora v Tupadlech Alexandr Veselý, Anna Schubertová, presidentka ženského spolku, lékaři David Töpfer, Abraham Fuchs a Marcus Winterberg, advokát Moritz Kohn, továrníci Moritz Heller a Alfred Nettel, továrník a císařský rada Bedřich Eisler, Luisa Schubertová, předsedkyně dámského izraelského spolku, vdova po učiteli Josefina Baumannová nebo vrchní učitel Joachim Hoffman.

V nové části hřbitova nedaleko obřadní síně se nachází pomník věnovaný šestnácti padlým židovským vojínům v první světové válce. Pomník byl zhotoven podle návrhu Prskavce nákladem 4700 korun. Slavností odhalení se konalo 3. září 1922 za přítomnosti příbuzných a členů okolních náboženských obcí.

3.2.6.1 Smrt a umírání

O duchovní i praktické potřeby spojené s umírajícím, pohřbem a útěchou pozůstalých se stará v židovských obcích pohřební bratrstvo – chevra kadiš. Toto bratrstvo slouží všem členům obce bez rozdílu. Členy bratrstva se mohou stát pouze bezúhonní a ženatí muži obvykle staršího věku. Navštěvují nemocného, zajišťují jeho potřeby, modlí se za něho, a pokud hrozí smrt, již ho neopouštějí.⁵¹

Je zvykem tělo zemřelého položit na podlahu. Až do doby pohřbu tělo neustále někdo střeží. Poté přicházejí muži k mrtvému a ženy k mrtvé, aby tělo myli. Omytí je chápáno jako symbolické očištění a je doprovázeno čtením modliteb a žalmů. K očišťování a přípravě těla sloužilo zvláštní náčiní, často vyrobené ze stříbra – čistítka na nehty, hřebeny, mističky na ustřižené vlasy. Potom je tělo opatrně osušeno a oblékne se do pohřebního oděvu.

Tento oděv tvoří rubáš z čistého plátna, pro muže čepec, kalhoty, košile, opasek a pár ponožek, pro ženy se připravuje odpovídající ženský oblek. Zvykem je uložit pod hlavu mrtvého váček s trochou palestinské půdy nebo jí alespoň poprášit jeho tvář. Tělo je uloženo do jednoduché rakve z neohoblovaných prken.

Pokud je to možné, má být pohřeb vykonán ještě v den úmrtí s výjimkou soboty, Dne smíření a prvního dne velkých svátků. Hrob se vykopává v den pohřbu.

Doprovod mrtvého a účast na pohřbu jsou považovány rovněž za náboženskou povinnost. Původně sedm zastavení pohřebního průvodu na cestě ke hrobu odpovídalo sedmi tvarům hebrejského slova hevel – smrt, sedmi dnům stvoření a sedmi stádiím života.⁵²

Na místě pohřbu jsou pronesena oficiální smuteční slova a slova rozloučení členů židovské obce a příbuzných. Po modlitbě „Co Všemohoucí činí, je dokonalé“ a smutečním proslovu rabína je rakev v průvodu nesena ke hrobu. Přitom je zvykem vybírat milodary ve prospěch dobročinné činnosti bratrstva. Po spuštění do hrobu a modlitbě rabína hodí každý z přítomných na rakev tři lopatky hlíny, pohřeb končí v obřadní síni modlitbou kadiš a útěchou pozůstalým. Při odchodu si zúčastnění omývají ruce u pumpy nebo v nádržce zvané kijor, zřizované k tomuto účelu u vchodu do hřbitova.

Po pohřbu začíná smuteční týden, šiva – sedm dní, kdy je povinností navštěvovat pozůstalé a poskytovat jim útěchu. V domě smutku se konají po sedm dní bohoslužby.

⁵¹ EHL, Petr; PAŘÍK, Arno; FIEDLER, Jiří. *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*. Praha : Paseka, 1991. s.6

⁵² EHL, Petr; PAŘÍK, Arno; FIEDLER, Jiří. *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*. Praha : Paseka, 1991.

Po pohřbu blízkých příbuzných trvá smuteční doba 30 dní – smuteční měsíc, po úmrtí rodičů trvá smutek celých 11 měsíců – smuteční rok.⁵³

Podle tradice Židé při návštěvě hrobu blízkých nebo významných osob pokládají na náhrobek na upomínku kamínek, údajně na základě prastarého zvyku pocestných přiložit kámen na mohyly zemřelých v poušti.

Do prvního výročí pohřbu měl být také do čela hrobu postaven náhrobek. V minulých staletích se náhrobní kámen stavěl k nohám zemřelého a jeho nápisová strana směřovala do uličky mezi hroby. I tím se židovské hřbitovy lišily od nežidovských, na nichž bývá náhrobek vždy u hlavy zemřelého a jeho text směřuje ke středu hrobu.⁵⁴

3.2.6.2 Podoba hřbitovů

Židovské osídlení Čech a Moravy je spjato se zakládáním a užíváním hřbitovů. Z období nejstaršího usazování Židů v Čechách se ovšem hřbitovy nedochovaly.

Nejstarší židovské náhrobky dochované na svém původním místě pocházejí teprve z 15. století a můžeme je nalézt pouze na starých židovských hřbitovech v Praze a Kolíně. Také náhrobky z 16. století jsou velice vzácné a mimo obě uvedená místa se s nimi můžeme setkat pouze na hřbitovech v Brandýse nad Labem, Mladé Boleslavi, Libochovicích, Stráži, na Moravě v Ivančicích. Teprve náhrobky ze 17. a 18. století jsou již zastoupeny na mnoha městských a venkovských hřbitovech.⁵⁵

Tradice a náboženské zvyklosti ukládaly Židům vždy mimořádnou úctu k místům, kde jsou uloženy pozůstatky jejich předků. Hřbitov se hebrejsky nazývá bet kvarot – dům nebo místo hrobů, běžně ale také bet hachajim – dům nebo zahrada života, nebo bet olam – dům věčnosti.

Podle talmudického příkazu má být mrtvým zaručena neporušitelnost jejich hrobů na věčné časy. Z této náboženské zásady vyplývá řada důsledků, které dodnes určují zvláštní vzhled a atmosféru židovských hřbitovů.⁵⁶ Tato zásada je také příčinou toho, proč se dochovalo tolik židovských hřbitovů a starých náhrobků.

⁵³ EHL, Petr; PAŘÍK, Arno; FIEDLER, Jiří. *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*. Praha : Paseka, 1991.

⁵⁴ *Židé: dějiny a kultura*. Praha : Židovské muzeum, 2002. s. 130

⁵⁵ EHL, Petr; PAŘÍK, Arno; FIEDLER, Jiří. *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*. Praha : Paseka, 1991. s. 5

⁵⁶ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha : Sefer, 2001. s. 592-593

Na základě náboženského příkazu zabezpečení hrobů svých předků na věčné časy se Židé snažili při zakládání hřbitovů získat pozemek od majitele nebo města do trvalého vlastnictví. Za tuto výsadu museli zaplatit značné částky, za něž získali obvykle pouze méněcennou půdu, která se nehodila pro žádné jiné využití. To je důvod, proč se se starými židovskými hřbitovy můžeme často setkat na strmých stráních nebo pahorkatých lesních pozemcích, na vrcholcích kopců nebo svazích údolí řek a potoků, na místech ležících ve značné vzdálenosti od příslušného města či vesnice anebo jinak obtížně přístupných.

Zásada neporušitelnosti hrobu souvisí s pohřby v několika vrstvách. K takovému způsobu pohřbívání docházelo v případě, že byl hřbitov zaplněný a nebylo možno ho plošně rozšířit. Pak nezbývalo než na staré hroby navézt vrstvu zeminy a další zemřelé pohřbívat nad původními hroby.

K méně nápadným zvláštnostem patří tzv. kohanitské branky, zřizované od 19. století pro potomky rodu kohenu⁵⁷, kteří podle tradice nesmějí vstoupit na pohřebiště. Tyto vchody jsou většinou zazděné. Na hřbitovech bývá vyhrazeno zvláštní místo pro pohřby rabínů, na vyhrazeném místě, většinou při okraji hřbitova, bývají často soustředěny také dětské hroby.⁵⁸

Stále existuje 334 židovských hřbitovů a asi 20 židovských oddělení na městských hřbitovech, založených ve 20. století. Pouze 10 židovských hřbitovů je dosud užíváno k pohřbům, z ostatních je pouze jedna třetina v uspokojivém stavu, zatímco ostatní jsou většinou zcela opuštěny a bez údržby ponechány svému osudu.⁵⁹

⁵⁷ Rod kohenu je nejváženějším židovským rodem, jehož příslušníci bývali ve starém Jeruzalémě knězi v chrámu. Jejich potomci požívají výjimečné úcty.

⁵⁸ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha : Sefer, 2001. s. 592-593

⁵⁹ EHL, Petr; PAŘÍK, Arno; FIEDLER, Jiří. *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*. Praha : Paseka, 1991

3.2.6.3 Doprovodné stavby na židovských hřbitovech

Významnou součástí hřbitovních areálů jsou užitkové stavby, sloužící židovské obci pro vykonávání pohřebních rituálů a k udržování hřbitova. Jedná se o obřadní síně, márnice, vozovny a byty hrobníků, od druhé poloviny 19. století mnohdy spojeny v rámci jediného objektů. Existují hřbitovy, kde nalezneme dvě i tři stavby. Ne vždy stojí objekt přímo na hřbitově nebo v jeho sousedství.

Nejstarší známé budovy stavěné k těmto účelům byly prosté přízemní stavby z kamene, většinou klenuté. Nejčastěji se nacházejí při vstupu nebo v blízkém rohu ohradní zdi. Dochovány jsou např. v Markvarci, Dolním Bolíkově, na novém židovském hřbitově v Hostouni nebo Radetíně. Často byly stavěny jako průchozí, později průjezdné pro pohřební vůz. Ve zdi bylo umyvadlo – kiyor a pokladničky, v některých byl interiér zdoben malbou hebrejských modlitebních textů. Méně často byl u hřbitova postaven špitál.

Od poloviny 19. století nalezneme na hřbitovech honosnější a většinou víceúčelové stavby. Pohřební obřad se odehrával v hlavním sále, rakev byla vystavena na katafalku, obklopena svícny, u čelní stěny proti lavicím pro pozůstalé stál dřevěný pult pro rabína nebo kantora. V interiéru bylo vždy umyvadlo, kasičky, modlitební texty byl napsány na zdech (Obr. 5) nebo na závěsných tabulích.

Obr. 5: Modlitba na zdi obřadní síně v Mladé Boleslavi

Kromě hlavního sálu se v těchto víceúčelových budovách nacházela místnost rituální očisty, tzv. tahara, márnice, vozovna pro kočár, kancelář nebo byt hrobníka. V márnici u zemřelého až do pohřbu bděli členové pohřebního bratrstva, kteří zajišťovali i rituální omytí těla. Pro tento obřad býval v každé márnici omývací stůl, většinou kamenný, který se někde dosud zachoval. Protože se těla zemřelých omývají teplou vodou, bylo nutno v márnici topit, takže mají tyto stavby i komín.

Nejčastěji v jedné budově byla obřadní síň a byt správce. Čím větší bývala židovská komunita, tím dokonalejší bylo vybavení – skládalo se např. i z několika budov – Rakovník, Praha. Hrobnické domy v některých případech byly postaveny jako menší samostatné budovy.

V případě nově zakládaných hřbitovů, které se dělily na katolickou, evangelickou a židovskou část, byly židovské obřadní síně podobné křesťanským, v některých případech byly menší.

Od druhé poloviny 19. století není nouze o hodnotné hřbitovní stavby významných architektů, postavené v moderních nebo historizujících slozích. Nalézáme je kupříkladu v Hradci Králové, Kladně, Liberci.

Využitím hřbitovních staveb je po zániku židovských obcí různé. Tam, kde nebyly obřadní síně a márnice cíleně zlikvidovány nebo nezanikly celkovou zchátralostí, slouží například potřebám městských hřbitovů, jako obytné domy či rekreační objekty, či jako malé expozice s připomínkou na regionální židovské osídlení. I přes důležité kroky, učiněné k záchraně a obnově těchto staveb zůstává velké procento staveb stále nevyužito. V interiérech několika márnice či obřadních síní můžeme dodnes obdivovat rituální stoly, určené pro přípravu zesnulých k pohřbu, pamětní desky zakladatelů hřbitova, původní pohřební vozy, anebo tabule se jmény obětí umučených během II. světové války.

3.2.6.4 Náhrobky

Židovský náhrobek slouží k ochraně a označení místa pohřbu, aby nedošlo k jeho narušení a jméno zemřelého bylo uchováno. Na našem území rozlišuje dva typy náhrobků. Běžnější je deskový náhrobní kámen, vsazený vertikálně do země a označovaný termínem stéla. Vzácnějším typem náhrobku je tzv. tumba, která připomíná egyptský sarkofág nebo domeček. Proto se jí hebrejsky říká „ohel“ – tedy „stan“.⁶⁰ Tumby se stavěly nejvýznamnějším osobnostem např. tumba Mordechaje Maisla z roku 1601 a Jehudy ben Becalela⁶¹ z roku 1609.⁶² Jejich výskyt je rozšířen především ve středních a východních Čechách.

Hmotná i obsahová podoba náhrobků je značně odlišná, ovlivněná krajovými zvláštnostmi, lidovým uměním, dostupným materiálem i finančními prostředky. Na českém území vznikla přibližně čtyři ohniska, podle nichž lze odhadnout původ náhrobních kamenů. Pražský typ náhrobku je charakteristický pro střední Čechy. Je známý svým přísným geometrickým tvarem a oblibou v tzv. sliveneckém mramoru. Stély tohoto typu byly importovány i vzdálenějšími obcemi.

Poměrně vyhraněnou skupinou jsou náhrobky z oblasti severovýchodních Čech, vyrobené zpravidla z pískovce. Odlišují se bohatě členěným tvarem, větším rozměrem písmen a mnohdy ovlivněné lidovým barokem. Patrně se jedná o náhrobky na zakázku.⁶³

Zajímavé jsou asymetrické náhrobky z bílého mramoru ve východních Čechách. Jsou nápadné svým tvarem, profesionálním provedením, písmem vrytým jemnými rýhami do kamene a často i květinovým zdobením.⁶⁴ S těmito náhrobky se můžeme setkat na hřbitovech Vamberku, Žamberku, Rychnově nad Kněžkou, Dobrušce, Hřemanově Městci, Luži, Hroubovicích, Golčově Jeníkově i Humpolci.

Čtvrtou oblastí je potom široký pás hřbitovů jihozápadních a jižních Čech od Tachovska po Pelhřimovsko s menšími žulovými víceméně rustikálně zpracovanými stélami, ozdobenými nejčastěji drobným vegetativním či geometrickým ornamentem.

Moderní náhrobky z 19. – 20. století se často už neodlišují od náhrobků nežidovských.

⁶⁰ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha : Sefer, 2001.

⁶¹ Známý též jako Rabi Löw

⁶² *Židé: dějiny a kultura* . Praha : Židovské muzeum, 2002. s. 131

⁶³ EHL, Petr; PAŘÍK, Arno; FIEDLER, Jiří. *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*. Praha : Paseka, 1991. s. 17

⁶⁴ EHL, Petr; PAŘÍK, Arno; FIEDLER, Jiří. *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*. Praha : Paseka, 1991. s. 17

3.2.6.5 *Nápisy*

Nápisy na náhrobcích byly psány v hebrejském jazyce a písmu. V polovině 19. století se objevují náhrobky dvojjazyčné, hebrejsko-německé nebo hebrejsko-české, dnes jsou texty na náhrobcích často jen české. Téměř vždy ale najdeme na posledním řádku pět hebrejských písmen TNCBH, zkratku náhrobní formule, citující hebrejskou Bibli „Ať jeho (její) duše zahrnuta do svazku živých“⁶⁵

Pro historické hodnocení nápisu je nejdůležitějším údajem datum. Protože hebrejšтина nemá zvláštní znaky pro číslovky, vyjadřuje číselnou hodnotu literami podle jejich pořadí v abecedě. V datu se obvykle uvádí den v týdnu, den v měsíci a rok podle židovského letopočtu „od stvoření světa“, který je o 3 760 let starší než letopočet křesťanský.

V nadpisu nebo na prvním místě nápisu je obvykle uvedeno osobní jméno zemřelého, blíže určené jménem jeho otce, u ženy také jméno jejího manžela. K mužským jménům je případně rovněž připojeno označení jejich příslušnosti k rodu Kohenů nebo k rodu Levitů, významnější osobnosti tohoto původu jsou označovány jako Kohen cedek – kněz spravedlnosti, nebo segan Levijim – kníže Levitů. Teprve od 16. století se častěji používá k bližšímu určení jména osobního také název obce či země původu.

Ke jménu zemřelého, a zejména jeho otce, bývají připojovány různé eulogie – dobrořečení, mezi nimiž se nejčastěji opakuje tradiční „blažené paměti“ nebo „památka spravedlivého budiž požehnáním“, vyjádřené zkratkami ZL nebo ZCL, stejně jako citát s přáním blaženého posmrtného života, od středověku až dodnes používaný výhradně na náhrobcích: „Necht' duše jeho je pojata do svazku živých“. Největší část nápisů zaujímá ale chvalořečení dobrých vlastností a skutků zemřelého. U mužů jsou ceněny zvláště příměst, spravedlivost, moudrost a výmluvnost v řeči, dále milosrdenství, štědrost v dobročinnosti, zbožný život, učenost, podpora studia. Podobně jako jména jsou chvalořečení u žen rozmanitější. Nejčastěji se však setkáváme s epitely označujícími statečnost, ctnost, příměst, upřímnost, spravedlivost, bystrý rozum a moudré srdce, ale i krásu a dobrotu.

⁶⁵ *Židé: dějiny a kultura*. Praha : Židovské muzeum, 2002. s. 131

3.2.6.6 *Symbols*

Berání roh (šofar) a nástroje k obřízce

Když došlo ke svázání Izáka, Abraham byl připraven nejen provést řez na svém synu, ale obětovat jeho život na boží příkaz. Jeho nůž byl zastaven teprve v posledním okamžiku a beran, který se příhodně zapletl rohem v nedalekém křoví, posloužil jako náhrada za Izáka. Motiv obřízkových nástrojů je obvyklým symbolem mohela – specialisty, který provádí obřízku. Podobně náhrobek se lvy držícím sofar a obřízkový nůž svědčí o skutečnosti, že nebožtík zde pohřbený byl horlivým návštěvníkem synagogy, prováděl obřízku mužských novorozenat v obci a troubil na sofar po celý měsíc Elul, vrcholící židovským novým rokem.

Lev

Král zvířat, lev, je symbolem vladařské moci. Lev je neoblíbenějším zvířetem v židovském umění. Často se objevuje na pláštících a štítech na Tóru, korunách, svatostánku, oponách i svícnech. „Lev“ v nejrůznějších formách Arje, Arri, Ariel v hebrejštině, Leib nebo Loeb v jidiš se staly oblíbenými židovskými jmény. Protože znázornění člověka bylo zakázáno, umělci promítali do zvířecích reliéfů vlastnosti člověka: „Bud' silný jako leopard, lehký jako orel, hbitý jako jelen a lýtý jako lev ve vykonávání vůle svého Otce na nebesích.“

Piniová šiška

Borovice – pinie se pro své levné, vonné dřevo používala nejen při zápalných obětech na oltáři chrámu a na hranicích pálených v den nového měsíce, ale také se z borového dřeva zhotovovaly dveře svatostánku. Borové větve se používaly na střechu suky – přístřešku o svátku stanů. Když se narodila dívka, bývalo zvykem zasadit borovici, kterou v den její svatby skáceli a použili na trámky nesoucí svatební baldachýn. Borové dřevo se obvykle používá i na rakve. Jako stále zelený, neopadavý strom borovice představuje dlouhověkost.

Vinný hrozen

Vinný hrozen symbolizuje království Boha, Izrael a dvanáct kmenů, zejména kmeny Judy a Josefa, které představují dvě formy židovské vlády: totiž v exilu – „Josef je ratolest rostoucí u studnice, ratolesti přes zeď přesahují“ a v zemi izraelské: „(Juda) uváže k vinnému keři hříbě své a k výbornému kmeni své oslátko, ve víně bude práti roucho své v krvi hroznů svůj oděv“. V obecnějším pojetí je hrozen symbolem samostatnosti Izraele.

Hrozny jsou třetím ze sedmi druhů plodů symbolizujících úrodnost země. Protože způsobuje opojení, extázi, réva se stala symbolem svátosti spojení při svatbě a oslavě Šabatu a svátků.

Koruna dobrého jména

Koruna je viditelný odznak nebo ozdoba označující královskou hodnost, obvykle pokrývající hlavu jakožto nejvyšší místo lidské postavy. O koruně rabi Šimon pravil: „Jsou tři koruny – koruna Tóry, koruna kněžství a koruna královská. Ale koruna dobrého jména je nade vše. Dvě z těchto korun jsou dědičné, ale druhé dvě může získat každý.“

Ryba, vlk, medvěd, jelen, pták

Medvěd hledající strom s medem je symbolem Žida hledajícího sladkost studia Tóry. Medvědi, vlci a ryby se objevují na náhrobcích mrtvých, jejichž jména mohli symbolizovat: jelen jméno Hirsch nebo Cvi, medvěd jméno Ber nebo Dov, ryba jméno Fischel nebo Karpeles, vlk jméno Wolf, Zeev.

Symbyly zaměstnání

Reliéfy na židovských náhrobcích často znázorňují podrobnosti z každodenního života pohřbené osoby. Lev s lancetou kromě jména Jehuda symbolizuje, že zemřelý byl lékař. Loď může naznačovat, že zemřelý byl obchodníkem, nůžky představují krejčího, housle nebo harfa hudebníka, hmoždíř lékárníka.

Palmy a vrby

Smuteční vrby a datlové palmy připomínají sladkost země „oplývající mlékem a strdím“.

Obr. 6: Detail palmových listů na stéle ve Veselici

Dvojice sloupů

Reliéf sloupů po obou stranách náhrobku je přímou narážkou na bronzové pilíře a na chrám, který pomáhaly podpírat. Stejná nepřímá narážka na jeruzalémský chrám se objevuje na mnoha textiliích, zejména na synagogálních oponách. Skutečné sloupy se svými kosmickými souvislostmi byly zničeny již při rozbití prvního jeruzalémského chrámu Babyloňany. Přes dva tisíce let Židé touží po znovuvybudování chrámu. Poněvadž chrám existoval jako model harmonické stavby, nebyly jeho kameny tesány železným ostřím, nýbrž tvarovány jazykem magického červa zvaného Šamir.

Davidova hvězda

Šesticípá hvězda (Obr. 7), hexagram, se původně starobylé magické znamení nazývané „Magen David“, se v židovské symbolice objevuje častěji než pentagram (pěticípá hvězda, Šalamounova pečeť). V Praze se Magen David stal součástí emblému židovské obce patrně po roce 1530 a postupně se rozšířil do dalších oblastí diaspory jako obecný symbol židovství.

Obr. 7: Náhrobek z židovského hřbitova Veselice

Kamenné desky desatera

Desatero bylo napsáno ne na papíře, ale „na dvou kamenných deskách z kamene – safíru modrého jako čisté nebe“, které byly vyřaty ze sluneční dráhy. Mnoho výtvarných řešení židovských rituálních předmětů včetně náhrobků bylo ovlivněno tvarem těchto dvou desek, o nichž se věřilo, že byly zaoblené.

Boží ruka se svatou knihou

Hebrejské slovo pro ruku znamená také moc, zastoupení nebo prostředníka. Ruka ilustrovala nejen Boží všemohoucnost, ale také prozřetelnost. Moc symbolu ruky se odvozuje také od toho, že v kulturách, v nichž je zakázáno zobrazování Boha jako člověka, se ruka pokládá za přijatelnou náhradu. Motiv knihy naznačuje, že je zde pohřben znalec Tóry nebo písař či tiskař. Židé byli vždy známí jako lidé knihy – Bible, jejíž první část Pentateuch nazývají Tóru čili božským učením.

Reliéfy ženských postav

Reliéf ženy na židovském náhrobním kameni je velmi vzácný. Obecné tabu nezobrazovat lidskou postavu, svádějící k modloslužbě, se stává kvůli cudnosti ještě přísnější, když se týká neoděné ženy. Tento symbol je znamením, že v hrobě je pohřbena neprovdaná dívka, ruce směřující dolů jsou znakem nekončeného neštěstí.

Lanceta nebo Aeskulapova hůl

Lanceta nebo Aeskulapova hůl je odznakem lékaře.

Levitská souprava

Symbolizuje hrob potomka Leviho, třetího z dvanácti synů Jakobových. Jméno Levi znamená přiklonění se, přilnutí. Později bylo posláním levitů přilnutí, připoutání židovského národa k Bohu. Před vznikem rabínského judaismu levité sloužili Bohu jako putující učitelé. Protože se nezúčastnili uctívání zlatého telete, dostali levité právo přisluhovat kněžím v chrámu, kde plnili stejné úkoly jako andělé na nebeském dvoře – umývali ruce kohenů před kněžským požehnáním, byli dveřníky, působili jako zpěváci a hudebníci při bohoslužbě

Žehnající ruce kohenů

Kněžské gesto požehnání roztaženými prsty obou rukou (opisují jednou nebo dvakrát podobu hebrejského písmene „šin“, které znamená Šaddaj – Všemohoucí), doprovázené slovy „Nechť ti Bůh žehná a ochraňuje tě, nechť Pán nechá svou tvář zářit nad tebou“ a pronášené mimo Izrael pouze o svátcích, v Izraeli o sobotách a svátcích a v Jeruzalémě každý den, je jediným zbytkem obřadů konaných v Chrámu. Symbolická dvojice rukou (Obr. 8 a 9) tedy znamená, že je zde pohřben kohen, potomek prvního velekněze Arona. Nositelé jmen jako Cohen, Kohn, Kahn, Katz a Kagan jsou všichni potomci kohenů.

Obr. 8: Náhrobek ve Veselici

Obr. 9: Detail náhrobku

3.3 Mnichovo Hradiště

V Dějinných pamětech J. V. Šimáka⁶⁶ najdeme nejstarší zmínku o přítomnosti Židů v Mnichově Hradišti. Je zde zmíněno, že když Žibřid roku 1557 město zakoupil, mezi jeho výsady patřila i výsada platu od Židů. Pod panskou ochranou ve městě žili 3 Židé – mezi nimi i Jakub, který platil 1 a ½ kopy ochranného.

Kolem roku 1600 mezi kostelem a hradbami stával jeden židovský dům. V první polovině 17. století tu snad existovala malá židovská čtvrť.

Na počátku 18. století ve městě žilo 637 křesťanů a 13 Židů starších deseti let, podle soupisu Židů z roku 1724 a 1733 tu žily 3 židovské rodiny. Tereziánský katastr udává na mnichovohradištském panství, které bylo majetkem hraběte Vincence z Valdštejna, celkem 11 židovských rodin, z toho přímo ve městě 3, soupis Židů z roku 1783 ve městě uvádí 17 rodin, roku 1826 tu žilo 15 židovských rodin, r. 1829 – 155 Židů, r. 1837 je ve městě doloženo 177 Židů, r. 1848 – 135 Židů. Roku 1880 tu žilo 137 Židů, r. 1890 – 103 Židé, r. 1900 – 1901 Žid, r. 1910 – 68 Židů, r. 1921 – 42 Židů a roku 1930 – 37 Židů.

3.3.1 Synagoga

Synagoga byla postavena pravděpodobně mezi lety 1785 a 1790. V Josefském katastru r. 1785 ještě uvedena není a nejstarší písemné doklady o její existenci se vztahují k roku 1790. V mnichovohradištském archivu je uložen registr sedadel v synagoze právě z tohoto roku. Součástí jiného seznamu míst v synagoze od roku 1799 je také inventář synagogálních předmětů z r. 1833, ve kterém je uvedeno, že v synagoze bylo uloženo 10 tór, nejstarší z nich z roku 1775. Je tedy pravděpodobné, že před postavením synagogy v některém soukromém domě byla zřízena modlitebna. V domku vlevo od vchodu do synagogy počátkem 20. století bydlel rabín Isak Nettl. Ve dvoře byl snad ještě jeden domek pro šamese⁶⁷, jímž byl počátkem 20. století p. Metzel. On bydlel v domě naproti synagoze, kde provozoval obchod s cukrovinkami. Součástí areálu byla i mikve.⁶⁸

V září 1929 byla synagoga opravována. Na plánu z r. 1929 je patrné, že budovy školy i synagogy byly obklopeny továrními budovami. R. 1941 koupil budovu synagogy továrník Götzl, který v ní skladoval uhlí. Roku 1942 byla židovská škola se synagogou v továrním areálu zbořena, ale prostranství zůstalo nezastavěno, pouze byla postavena ohradní zeď.

⁶⁶ ŠIMÁK, J. V.. *Dějinné paměti okresu mnichovohradištského*. Mnichovo Hradiště : Okresní výbor mnichovo-hradištský, 1917.

⁶⁷ Správce synagogy

⁶⁸ Rituální lázeň – nádrž s přírodní vodou, která slouží k rituálnímu očištění. Minimální objem byl 762 litrů.

3.3.2 Hřbitov

Hřbitov, který se rozkládal západně od města na vysoké skále, má rozlohu 2611 m². Byli zde pohřbíváni Židé ze širokého okolí např. z Mimoně, Dolního Bousova, Rožďalovic, Domousnic i Přepěř. Jako poslední byla pohřbena Olga Poláčková, nar. 18. října 1878, která zemřela 17. listopadu 1941.

Není známo, kdy byl hřbitov zřízen. Literatura se zmiňuje o několika různých letopočtech. Podle průzkumu Židovského muzea v Praze z jara roku 1966 je nejstarší náhrobek Eizika, syna Joela, který pochází z r. 1663 nebo 1763, další náhrobky pak z 1. poloviny 18. století. Je možné předpokládat, že hřbitov byl založen ve druhé polovině 17. nebo první polovině 18. století. V Pamětní knize Mnichovo Hradiště uvádí dobu založení kolem počátku 15. století.

Na hřbitově byla údajně umístěna pamětní deska, na které byl uveden r. 5322, tj. 1561. Tento údaj je možné najít v ročence židovských náboženských obcí z r. 1893, a znamenalo by to, že hřbitov byl založen po polovině 16. století.

U hřbitova stál již ve 40. letech 19. století hrobnický domek čp. 555, naposledy přestavěn kolem roku 1970, následně využíván k obytným účelům, v listopadu 1984 byl zbořen.

V první polovině 80. let 20. století byl hřbitov zlikvidován, většina náhrobků je na ploše dochována a jen zavezena hlínou. Dnes se na ploše hřbitova nachází pomník s nápisem: „Zde byl židovský hřbitov 1800-1982“, dochovaly se nepatrné zbytky zdí, dále náhrobek Josefa Herrmanna Comperta a torza dalších 3 náhrobních kamenů.

3.3.3 Leopold Kompert

Z Mnichova Hradiště pochází Leopold Kompert, který se tu narodil 15. března 1822 jako syn zámožného obchodníka s vlnou Josefa Komperta a jeho ženy roz. Künstlerové, dcery šamese. Známý německo-židovský spisovatel studoval na gymnáziu v Ml. Boleslavi a od roku 1838 na pražské univerzitě. Studia nedokončil, protože jeho otec ztratil veškerý majetek. Začal se živit jako soukromý vychovatel v rodině Andrassyho v Budapešti. R. 1847 začal studovat na univerzitě ve Vídni, v letech 1848-1852 vedl redakci fejetonů v listu „Österreichischen Lloyd“, aktivně se účastnil vídeňského novinářského a politického života. Posléze odešel jako vychovatel pruského konzula Goldschmiedta do Budapešti. Po 5 letech se vrátil do Vídně, kde navázal spojení s významnými německými spisovateli. Zabýval se dějinami literární vědy. R. 1857 získal místo v úředním ústavu, kde ale nezůstal dlouho. V té době se oženil s dcerou bývalého představitele budapešťské židovské obce slečnou Levi. Nadále se pak věnoval jen spisovatelské činnosti. Jako první v Lipsku 1848 vyšly jeho „Geschichten aus dem Ghetto“ (Povídky z ghetta), které byly přeloženy i do francouzštiny a holandštiny.

Další díla: kniha „Böhmischen Juden“ (Čeští Židé) – Vídeň 1851 a v Praze r. 1861, byla přeložena do francouzštiny, r. 1855 napsal román Am Pflug, r. 1860 ve Vídni vyšly Neue Geschichten aus dem Ghetto – Nové povídky z ghetta, v Berlíně „Novely“, roku 1865 Geschichten einer Gasse – Dějiny jedné ulice, r. 1875 román Unter Ruineu, r. 1880 Frauzi und Heini a roku 1883 Verstreute Gechichte. Části jeho díla byly přeloženy do francouzštiny, holandštiny, dánštiny a ruštiny. Jeho sebrané spisy vyšly v 8 svazcích v Berlíně a Lipsku. V próze věnované českým Židům na venkově a malých městech zachycuje dobu kolem r. 1848. Zemřel ve Vídni 23. listopadu 1886.⁶⁹

⁶⁹ BENEŠ, Luděk. *Osobnosti Mladoboleslavska*. Mladá Boleslav : Muzeum Mladoboleslavska, 2009.

3.4 Dolní Cetno

Židovské osídlení v Dolním Cetně je doloženo od poloviny 18. století. Roku 1754 tu žily dvě židovské rodiny – rodina Medla a rodina Josepha. V soupisu familiantů je na panství Dolní Cetno uvedeno 14 rodin, z toho přímo v Dolním Cetně následujících pět: Salomon Austerlitz, prýmkař Deer Bandler, obchodník a řezník Moises Fahn se synem Jonasem a vnukem Daviem, Israel Heller a Wolf Seger.

V soupisu Židů roku 1811 jsou uvedeni Salomon Austerlitz, jehož rodina žila na zdejší panství od roku 1725, Moises Fahn, David Fahn, Jakob Süß, Salomon Süß a jeho syn Abraham, obchodník lněnými látkami Elias Pick, David Weinbert, David Zirkoš, knihař Lazar Langer, Josef Langer a David Austerlitz.

Nejpočetnější bývala zdejší židovská obec kolem poloviny 19. století, od druhé poloviny 19. století počet Židů v obci klesal v důsledku jejich stěhování do větších měst: r. 1880 tu žilo 56 Židů, r. 1890 – 35 Židů, r. 1900 – 22 Židů, r. 1910 – 8 Židů, r. 1921 – 6 Židů a roku 1930 – 5 Židů.

3.4.1 Synagoga

Židovská obec v Dolním Cetně usilovala o stavbu synagogy již od počátku 19. století. Roku 1803 je doložena stará synagoga čp. 13, která plnila svůj účel asi do roku 1871 nebo 1872, později byla přestavěna na obytný dům. Na konci 90. let 20. století byla zbořena. Vedle ní stála škola a r. 1884 tu je doložena mikve. Z tohoto roku se dochoval dokument, ve kterém představený v Dolním Cetně informuje o zřízení mikve na parcele 7/6 u potoka.

Roku 1870 koupila židovská obec od cukrovaru pozemek č. 156 o rozloze 252 m² určený ke stavbě nové synagogy. Stalo se tak díky úsilí starosty židovské obce a matrikáře Davida Kahna. Od protějšího domu čp. 4 byla synagoga oddělena zdí, od ulice zděnými sloupky.

Budovu nové synagogy od židovské obce koupil v listopadu 1911 obuvník František Špáta, který získal povolení k její přestavbě a v květnu 1912 se do budovy nastěhoval. Dodnes slouží jako obytný dům.

3.4.2 Škola

Jednání o založení školy se vedla již od r. 1803, ale byla neúspěšná. Škola byla postavena až r. 1868. Roku 1870 se v ní učilo 11 dětí, 1874 12 dětí a 1880 jen 6 dětí. Škola byla uzavřena pro nedostatek žáků r. 1880, ve 20. letech 20. století byla budova zbořena.

3.4.3 Hřbitov

Rok 1867 koupila židovská obec od pětikozelské obce parcely 137/6, 137/5, 137 a 132 určené ke zřízení hřbitova.

Hřbitov o rozloze 419 m² se nachází v mírném svahu na okraji obce při silnici na Pětikozly. Jedná se o jeden z nejmenších hřbitovů v Čechách. Na hřbitově jsou dochovány náhrobky od 2. poloviny 19. století.

Hřbitov po dlouhodobé devastaci v současné době prochází celkovou rekonstrukcí. Na ploše hřbitova stojí pouze 3 náhrobky, zbývajících 31 je povalených. Je ale možné, že v zemi jsou další náhrobky zasuté. Jejich výzdoba je prostá – pouze jednoduché rosety, symboly použity nejsou. Nejstarší je náhrobek Eduarda Grundfesta, který zemřel 6. května 1872.

Na hřbitově se nachází malá, nově opravená vozovna se sedlovou střechou. Kamenná zeď o výšce 0,6–0,8 m je zčásti opravená, zčásti ještě rozpadlá.

3.5 Veselice

Židé ve Veselici se připomínají před rokem 1724. Roku 1754 tu bydlel Israel se synem a rodiny Židů Markuse Fleischera a Herschla. Mníchovohradištská matrika tu počátkem 19. století dokládá rodinu Fischela. Roku 1825 tu žilo 6 židovských rodin. Dalším zdrojem informací o židovských rodinách ve Veselici je matrika obce řitnické. Na jejím základě víme, že tu žila počátkem 19. století rodina podomního obchodníka se střížním zbožím a řezníka Abrahama Hellera, ve 30. letech rodiny Salomona Mautnera, Abrahama Ganse, Salomona Hellera, obchodníka Josepha Ganse, v 50. letech rodiny Jakoba Hausera a Davida Sladkuse. Matrika domovníká navíc uvádí, že ve 40. letech 19. století v obci žila rodina Mojžíše Hellera, v 50. letech rodina obchodníka Jakoba Hausera, po polovině 19. století rodiny obchodníka Wilhelma Hellera a Josepha Weise.

3.5.1 Hřbitov

Hřbitov se nachází na okraji obce, na úpatí zalesněného vrchu. Založen byl kolem poloviny 18. století. První písemné zmínky můžeme nalézt v Josefském katastru r. 1785. Náhrobky ve starší části hřbitova v mírném svahu se dochovaly v neúplných řadách. Celkový počet náhrobků je asi 230–250, část z nich je povalená, nová část hřbitova na rovině byla v minulosti záměrně devastována. Náhrobní kameny jsou datovány od druhé poloviny 18. století do roku 1938.

V severní části jsou zazděny dvě kvadrátní stély, spadající svým charakterem do 18. století, poblíž se nachází dětský hrob s atypickou stélou s dvojicí andělíčků (Obr. 10). Na několika náhrobcích se dochovaly pozůstatky portrétních porcelánových medailonků, bohužel medailonky samotné byly odcizeny (Obr. 11). Hrobnický dům je využíván od roku 1949 jako rekreační objekt.

Obr. 10: Stéla s anděly ve Veselici

Obr. 11: Pozůstatky portrétních medailonů na náhrobku

3.6 Písková Lhota – Zámostí

Židé jsou dle písemných pramenů ve městě doloženi od druhé poloviny 18. století a to roku 1783, kdy zde žily 4 židovské rodiny.

Na základě matriky vedené v Krnsku je doložena v Pískově Lhotě koncem 18. století rodina Kleinova, počátkem 19. století rodiny Samuela Finka, Samuela Rosenfelda, Abrahama Kohna, Löbla Neumanna, palírníka Josefa Friedmanna, řezníka Enocha Fischera, palírníka Röslera a Jokoba Finka.

Podle duplikátu stabilního katastru tu ve 40. letech 19. století dům čp. 26, vlastnil Joseph Pick a po něm jeho žena Barbara, židovské obci Zámostí patřil dům čp. 50 a synagoga, dům čp. 41 měla ve vlastnictví Katharina Kohnová.

Roku 1890 židovská obec v Zámostí byla zrušena a přičleněna k židovské obci v Mladé Boleslavi.

3.6.1 Synagoga

O synagoze v Zámostí se dochovalo velmi málo zpráv. Postavena byla snad v 1. polovině 19. století, doložena je na indikační skice r. 1842.

Synagoga čp. 24 byla v květnu 1908 prodána Emanuelu Tapfrovi a přestavěna na obytný dům.

Jedná se o jednopatrovou stavbu ve svahu se sedlovou střechou pokrytou taškami. Kolem dveří se dochoval kamenný portál se zbytkem hebrejského nápisu. Interiér je přestavěn na dílnu, ale přesto jsou ještě patrné zbytky původní výzdoby – štukové ozdoby kolem oken, naznačený pilastr mezi okny, oblouk oddělující apsidu na východní straně synagogy a část původní dlažby. Dodnes je využívána k obytným účelům.

3.6.2 Hřbitov

Není známo, kdy byl hřbitov založen. Pravděpodobně koncem 17. nebo počátkem 18. století. Nejstarší čitelný náhrobek pochází z r. 1732 a jedná se o náhrobek Hendl, dcery Leba. Je ze 140 náhrobků ve značně neúplných řadách, které pochází z 19. století, ale v nejstarší dolní části hřbitova při cestě do Zámostí se dochovaly dva náhrobky renesančního typu.

Při výzdobě se setkáváme několikrát se symbolem žehnajících rukou (Obr. 12), z dekorativních motivů jsou použity rosety, jednoduché rostlinné motivy (Obr. 13),

Obr. 12: Stéla s vyobrazením žehnajících rukou

Obr. 13: Náhrobek s květinovým motivem

sloupky, gotizující prvky. Písmo v pozitivním i negativním provedení je někdy zvýrazněno černou, výjimečně zelenou barvou. Jediným typem náhrobků jsou stély, z toho jedna dvojstéla.

Vchod na hřbitov je možný brankou ve zdi vedle hrobnického domu, v němž r. 1907 byla chodba, 1 pokoj, komora a komora pro pohřbení vůz. Dnes je přestavěn na rekreační chalupu. Pod ním na ploše hřbitova je ve svahu několik kamenných schodů, které jsou v horní části z každé strany ohraničeny jedním náhrobkem. Plocha hřbitova byla zmenšena a na uvolněné ploše byla postavena malá chatka.

3.7 Benátky nad Jizerou

Nejstarší písemná zpráva o pobytu Židů v Benátkách se týká roku 1669, kdy je ve městě uveden Žid Israel. Roku 1703 uzavřelo město nájemní smlouvu o pronájmu vinopalny se Židem Josefem Löblem Pickem. Na Podolci žil v této době Anselm Israel se synem Samuelem Isaiasem Pickem. Nájemce vinopalny Samuel Isaias Pick v jejím dvoře nechal postavit modlitebnu, v níž se scházeli Židé na bohoslužby až do jejího zničení požárem r. 1769. Poté byla k bohoslužebným účelům adaptována prázdná část vinopalny, kde byla modlitebna do r. 1884.

Podle soupisu Židů z r. 1724 a 1733 žily na panství 2 židovské rodiny a ve městě 1 židovská rodina, r. 1754 tu bydlela rodina Žida Josela a Lazar se synem, r. 1783 na panství bylo vedeno 5 židovských rodin a ve městě 2 rodiny.

Roku 1836 se židovská obec v Nových Benátkách osamostatnila. Koncem 19. století tu je doložena škola. V poslední čtvrtině 19. století vyučoval zdejší děti náboženství Adolf Fried, syn Vojtěcha Frieda z Dolního Cetna.

3.7.1 Modlitebna

Novodobá modlitebna, která byla v domě čp. 16 a po přecíslování v roce 1907 čp. 210, stála od konce 19. století na st. parcele č. 179. Vlastníkem poloviny tohoto domu byl roku 1860 Isak Weisenstein, od r. 1862 Jakub Weisenstein. V letech 1884–1922 byla majitelkou domu benátecká židovská obec. Modlitebna o rozměrech 7x7 m se nacházela v přízemí. R. 1922 se podle smlouvy tržové majitelem domu stal Bedřich Lamm, disponent⁷⁰ textilní společnosti v Bělé pod Bezdězem. K modlitebním účelům byla využívána snad až do nacistické okupace, po druhé světové válce přestavěna k obytným účelům a tímto způsobem je využívána dodnes.

⁷⁰ Osoba, která je zmocněna zastupovat firmu při obchodních jednáních.

3.8 Luštěnice

Nejstarší zmínky o židovském osídlení pochází z roku 1754. V tomto roce se uvádí, že zde bydlel Aron se synem Löblem.

Ve druhé polovině 18. století žila v obci rodina palírníka Salomona Karpelese, která je uvedena i v soupisu Židů r. 1793, v 1. polovině 19. století v domě čp. 63 rodina palírníka Enocha Neumanna a v domě čp. 15 rodina obchodníka Löbla Karpelese a jeho bratra – trafikanta Moiseše karpelem, od 40. let 19. století rodina obchodníka Israela Krause. Od 50. let 19. století v domě čp. 63 rodina obchodníka Salomona Neumanna, v domě čp. 74 rodina Vincence Schultze a v domě čp. 15 rodina obchodníka Lazara Karpelese, od 60. let v domě čp. 15 rodina obchodníka Ignáce Neumanna.

R. 1871 v domě čp. 63 bydlela rodina poštmistra a obchodníka Ignáta Krause, syna obchodníka Israela Krause a jeho ženy Terezie. Koncem 19. století jsou v Luštěnicích doloženy rodiny Lazara karpelem v domě číslo 5 a Julia Krause v domě číslo 63. V Krausově domě je ve druhé polovině 19. století doložena soukromá modlitebna.

3.8.1 Hynek Kraus

Narodil se v roce 1846. Byl poštmistrem a přítelem básníka Siegfrieda Kappera. V 60. letech 19. století se účastnil národního hnutí. Ve svém domě v Luštěnicích zavedl hebrejsko-českou bohoslužbu. Pokusil se o český překlad hebrejských modliteb, které vyšly tiskem o mnoho let později. R. 1870 zamýšlel vydávat česko-židovský týdeník, ale z tohoto záměru sešlo. Zasílal příspěvky do řady časopisů, byl členem známého spolku Or – Tamid, r. 1902 byl zvolen členem okresní školní rady v Ml. Boleslavi. Zemřel r. 1909 (pohřben je na hřbitově v Ml. Boleslavi), jeho žena Anna zemřela r. 1898. Jejich syn Dr. Vlastimil Kraus zastával funkci rabína v Benešově.

3.9 Dobrovice

O Židech v Dobrovicích nemáme přílišné zmínky. Ovšem z tohoto města pochází známá osobnost, a to Bedřich Feuerstein.

3.9.1 Bedřich Feuerstein

Narodil se 15. ledna 1892 jako syn správce velkostatku v Dobrovicích. Byl to architekt, scénický výtvarník, malíř a esejista. Byl soukromým žákem J. Plečnika. Patřil k představitelům českého konstruktivismu. Vypracoval stejnokroje československé armády.

V roce 1924 studijně pobýval v Paříži – účastnil se projektu divadla Champs Elysées, dále pobýval v letech 1929–1931 v Tokiu, kde pracoval na projektu mezinárodní ústřední nemocnice, obchodního domu a velvyslanectví Belgie a SSSR, pracoval také v USA, Číně a Rusku. Po návratu do Prahy se věnoval divadlu – je považován za jednoho ze zakladatelů moderní české scénografie.

Jeho významnou stavbou je krematorium v Nymburce a také Vojenský zeměpisný ústav v Praze.⁷¹

Byl členem architektonické sekce Devětsilu a SVÚ Mánes. Je autorem výprav pro Národní a Osvobozené divadlo. Spolupracoval s divadlem Na Vinohradech a s Národním divadlem, podílel se na výpravách filmů. Zemřel tragicky v Praze 10. května 1936.

V Praze 10. května 1936 spáchal sebevraždu skokem z Trojského mostu. Pohřben je na Loučení.

⁷¹ CHURANĚ, Milan. *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*. Praha : Libri, 1994.

4 ZÁVĚR

V práci jsem se snažila zmapovat dějiny Židů na Mladoboleslavsku, popsat význačné židovské památky a osobnosti. Také jsem se zaměřila na význam a podobu židovského hřbitova.

Dějiny Židů na našem území, které jsou vylíčeny v první části, umožní lépe pochopit postavení Židů mezi ostatním obyvatelstvem v běhu staletí. Již z prvních písemných zmínek se dozvídáme, že Židé byli pro zemi důležití především v oblasti obchodu. Problém však bylo právní postavení židovského obyvatelstva. Pro panovníka byli Židé často vítaným zdrojem potřebných financí, zároveň však bylo nutno řešit jejich postavení mezi ostatním obyvatelstvem. V průběhu dějin byla Židům udělována mnohá privilegia, na druhé straně byla vydávána nařízení, která značně omezoval jejich život.

Při mapování osídlení v Mladé Boleslavi se již v prvních zmínkách o Židech, dozvídáme, že nebyli sousedé, ale jen obyvatelé. Byli tedy považováni za nájemníky a chudinu.

Protože byli Židé zdatní obchodníci, často se proti nim obracela zášť měšťanů. Výrazný byl především spor mezi řezníky. Zlou krev mezi obyvateli nečinil jen obchod, ale také fakt, že židovská čtvrť se nacházela blízko kostela. Stížnosti byly podávány pro rušení nedělních bohoslužeb. Pro Židy však byla neděle normálním dnem. Naopak sváteční sobotu považovali za všední den křesťané a celý spor se tak neustále opakoval.

Boleslavští Židé, stejně tak jako ostatní na celém území českých zemí, se potýkali s nařízeními, které jim nakazovali snížení jejich počtů, vystěhování nebo nošení odlišného oděvu. Nevyhnulo se jim také nařízení o přidělení nových vlastních jmen.

Od revolučního roku 1848 se situace Židů v Mladé Boleslavi zlepšovala. Začali se podílet na kulturním a později i politickém životě. V 19. století se ve městě rozvíjela obchodní činnost a město se také stalo baštou silného česko-židovského hnutí.

Nejvíce zasáhla Židy 2. světová válka, tato skutečnost se nevyhnula ani Mladé Boleslavi. Mladoboleslavští Židé byli shromažďováni v boleslavském hradu, odkud byli následně transportováni do vyhlazovacích táborů. Druhá světová válka tak Mladé Boleslavi zasadila velkou ránu. Po válce se židovská obec obnovila, ale jen na krátký čas a dnes židovské město prakticky zmizelo.

Velký problém, který trápil židovskou čtvrť, byly požáry. Židovské ghetto zachvátil oheň v historii několikrát. Vždy následovaly velké škody na majetku, životech i zhoršení vztahů s měšťany. Požáry, které ghetto zasáhly, mnohdy právě v ghettu vznikly. Tato skutečnost byla také zapříčiněna těsnou zástavbou domků v židovské čtvrti.

Velmi zajímavý je vývoj počtu židovského obyvatelstva, který je v práci také zmapován. Můžeme si povšimnout, jak počet Židů v určitých letech klesal a opět stoupal. V době největšího rozkvětu počet židovských obyvatel převyšoval nad křesťanským, z tohoto faktu plynulo i označení města „Jeruzalém nad Jizerou“. V následujících letech se však počet Židů postupně snižoval až na naprosté minimum.

Židovské osídlení v obcích Mladoboleslavsku dokládají jmenné soupisy a také soupisy jejich nemovitého majetku. Dokladem tohoto osídlení dodnes zůstává existence židovského hřbitova, synagogy nebo školy.

Značná část práce je věnována židovským hřbitovům, náhrobkům a symbolům, které na nich můžeme nalézt. Celkové pojetí smrti a umírání u Židů je značně odlišné od pojetí křesťanského. O potřeby umírajícího, pozůstalých i o pohřeb se stará pohřební bratrstvo. Celý pohřeb provází jednoduchost, čistota, skromnost a velká úcta k zesnulému. Podoba hřbitovů vychází mimo jiné z nařízení o neporušitelnosti hrobů. Proto jsou často židovské hřbitovy na těžko přístupných místech. Při jejich návštěvě na sebe značnou pozornost strhnou náhrobky, ať už ty nejstarší z 15. – 16. století nebo náhrobky novější. Na nich si povšimneme nápisů a také symbolů. Z vyobrazených symbolů se můžeme dozvědět mnoho informací. Symboly uváděné v této práci patří mezi nejčastější.

Při návštěvě židovských hřbitovů v rámci pořízení fotografické dokumentace jsem mohla posoudit míru péče o židovské hřbitovy. Hřbitov v Mladé Boleslavi patří mezi významné a velké židovské hřbitovy, tomuto faktu odpovídá i péče o jeho vzhled. S podobnou péčí se u všech hřbitovů však nesetkáváme. Hřbitov ve Veselici se dochoval především díky příhodnému umístění na zalesněném vrchu na okraji obce. Písková Lhota však nechává hřbitov svému osudu. Náhrobky jsou často povalené a zarostlé. Tento problém se jistě dotýká téměř všech dochovaných židovských hřbitovů. Situace židovských hřbitovů se snad do budoucna změní a to směrem k lepšímu. Židé zaujímají v naší minulosti podstatné místo, a proto by jejich odkaz měl být zachován i do budoucna.

5 POUŽITÉ PRAMENY A LITERATURA

5.1 Prameny

Stálá expozice o dějinách Židů na Mladoboleslavsku a o zvycích spojených s umírání a pohřbíváním instalované v obřadní síni a márnici na židovském hřbitově v Mladé Boleslavi.

5.2 Literatura

1. BAREŠ, František. *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese mladoboleslavském*. Praha: Archeologická komise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1905. 412 s.
2. BAREŠ, František. *Paměti města Mladá Boleslav*. Mladá Boleslav: Nákladem vlastním, 1921. 304 s.
3. BENEŠ, Luděk. *Osobnosti Mladoboleslavska*. Mladá Boleslav: Muzeum Mladoboleslavska, 2009. 259 s.
4. HERČÍK, Karel. Boleslavští Židé. *Boleslavan*. 2008, 3, s. 10.
5. *Dějiny obcí okrese mladoboleslavského a benátského*. Mladá Boleslav: Učitelstvo okrese mladoboleslavského, 1926-1928. 375 s.
6. EHL, Petr; PAŘÍK, Arno; FIEDLER, Jiří. *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*. Praha: Paseka, 1991. 173 s. ISBN 80-85192-10-1.
7. FIEDLER, Jiří; PAŘÍK, Arno. *Židovské památky v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 1992. 200 s. ISBN 80-900895-1-8.
8. GOLDMANN, A. E.. Dějiny Židů v Mladé Boleslavi. In GOLD, Hugo. *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1934. s. 204-221.
9. HERČÍK, Karel. *Čtení o Mladé Boleslavi*. Poděbrady: Kompakt, 2004. 256 s.
10. HERČÍK, Karel. *Čtení o Mladé Boleslavi*. Mladá Boleslav: Kultura města Mladá Boleslav: Infocentrum Mladá Boleslav, 2010. 311 s. ISBN 978-80-254-8459-3.
11. CHRASTILOVÁ, Jiřina. *Devět židovských cest*. Praha: Paseka, 2008. 393 s. ISBN 978-80-7185-905-5.
12. CHURANĚ, Milan. *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*. Praha: Libri, 1994. 684 s. ISBN 80-901579-5-5.
13. JOHNSON, Paul. *Dějiny židovského národa*. Praha: Rozmluvy, 1995. 591 s. ISBN 80-85336-31-6.

14. KAMPER, Zdeněk (ed.), *Kronika Mladoboleslavská od Mistra Jiřího Bydžovského sepsaná*, Mladá Boleslav 1935.
15. KLENOVSKÝ, Jaroslav. *Židovské památky Moravy a Slezska*. Brno: ERA, 2002. 218 s. ISBN 80-86517-08-X.
16. KNOB, Jan. *Mladoboleslavsko*. Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1979. 192 s.
17. MĚSTECKÁ, Sylva. *Boleslavský uličník*. Mladá Boleslav: Muzeum Mladoboleslavska, 2008. 110 s.
18. MĚSTECKÁ, Sylva. *Mladá Boleslav*. Praha: Paseka, 2011. 73 s. ISBN 978-80-7432-094-1.
19. *Mladoboleslavsko v proměnách času*. Praha: Libri, 1997. 197 s. ISBN 80-85983-34-6.
20. PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 2001. 702 s. ISBN 80-85924-33-1.
21. ROZKOŠNÁ, Blanka; JAKUBEC, Pavel. *Židovské památky Čech: historie a památky židovského osídlení Čech*. Brno: ERA, 2004. 480 s. ISBN 80-86517-64-0.
22. RUDOLF, Václav František. *Staré obrázky boleslavské*. Mladá Boleslav: J. Nešněra, 1905. 194 s.
23. ŘEZNÍČEK, Václav. *Židé v zemích Českých*. Praha: V. Řezníček, 1900. 206 s.
24. SADEK, Vladimír; FRANKOVÁ, Anita; ŠEDINOVÁ, Jiřina. *Židovské dějiny, kultura a náboženství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. 59 s. ISBN 80-04-25998-7.
25. SENOHRÁBEK, Jiří; ROZKOŠNÁ, Blanka. *Židovský hřbitov Mladá Boleslav*. Mladá Boleslav: Informační středisko města Mladá Boleslav, 2004. 1 s.
26. STRNAD, Emanuel. *Boleslavsko*. Mladá Boleslav: Místní národní výbor, 1947. 453 s.
27. ŠIMÁK, J. V.. *Dějinné paměti okresu mnichovohradištského*. Mnichovo Hradiště: Okresní výbor mnichovo-hradištský, 1917. 460 s.
28. TOKSTEIN, Antonín. *Židé v Čechách*. Praha: E. Beaufort, 1867. 60 s.
29. TRTÍLEK, Vlastimil. *Mladá Boleslav od minulosti k dnešku*. Mladá Boleslav: Městský národní výbor, 1974. 374 s.
30. VEČEŘOVÁ, Petra. *Židovské památky v Čechách, na Moravě, ve Slezsku*. Praha: Olympia, 2009. 293 s. ISBN 978-80-7376-142-4.
31. ZEMPLINER, Artur. *Encyklopedie významných osobností ve víru židovského osudu*. [s.l.] : Lederer & Zempler Consulting, 2000. 504 s. ISBN 80-238-5971-4.
32. *Židé: dějiny a kultura*. Praha: Židovské muzeum, 2002. 143 s. ISBN 80-85608-43-X.

5.3 Internetové zdroje

www.holocaust.cz

www.pamatky.kehilaprag.cz

www.zanikleobce.cz

www.jewishmuseum.cz

6 SEZNAM OBRÁZKŮ

Obr. 1: Obřadní síň	28
Obr. 2: Pamětní deska v márnici	29
Obr. 3: Márnice	29
Obr. 4: Náhrobek Jakuba Baševiho	30
Obr. 5: Modlitba na zdi obřadní síně v Mladé Boleslavi	34
Obr. 6: Detail palmových listů na stéle ve Veselici	39
Obr. 7: Náhrobek z židovského hřbitova Veselice	40
Obr. 8: Náhrobek ve Veselici	42
Obr. 9: Detail náhrobku	42
Obr. 10: Stéla s anděly ve Veselici	49
Obr. 11: Pozůstatky portrétních medailonů na náhrobku	49
Obr. 12: Stéla s vyobrazením žehnajících rukou	51
Obr. 13: Náhrobek s květinovým motivem	51

Autorem fotografií je Michaela Kopecká.